

2023 • 5

LXXVI. évfolyam • május

művelődés

közművelődési havilap

művelődés

közművelődési havilap

Szerkesztőségi tanács:

Egyed Ákos
Kása Zoltán
Péter István
Pozsony Ferenc
Széman Péter

A szerkesztőség:

Benkő Levente (főszerkesztő)
Balla Sándor
Demeter Zsuzsanna
Péter János
Rostás-Péter Emese

Postacím:

400183 Cluj-Napoca,
str. Gheorghe Lazăr nr. 30.,
O. P. 1. Cluj, C. P. 123
tel/fax: +40 264 434 110
honlap: www.muvelodes.net
e-mail: szerkesztoseg@muvelodes.net,
muvelodes@yahoo.com
Bankszámlaszám: Redacția Művelődés
RO57TREZ21621G335000XXXX
Adószám: 9549909

ISSN 1221 – 8693

Megjelenik a Kolozs Megyei
Tanács támogatásával
Apare sub egida Consiliului
Județean Cluj

Nyomdai előkészítés:

IDEA PLUS – Kolozsvár
Lapterv: Könczey Elemér
Műszaki szerkesztés: Nagy Andrea
Nyomdai munkálatok:
IDEA nyomda – Kolozsvár
Igazgató: Nagy Péter

Ára 5 lej

Tartalom

Benkő Levente: Legyen erdélyi magyar központi könyvtár! 3

művelődés – 75

Jakó Klára: Martinus Haczius könyvtáráról. Az európai művelődés
tükröződése egy 16. századi erdélyi magánkönyvtár anyagában 4

enciklopédia

Gy. Dávid Gyula: Pákei Lajos ünnepi beszéde 8
Serdült Benke Éva: Fújd el, jó szél, fújd el, hosszú útnak porát... (1.) 14

színpad

Orbán Csala: Jancsi és Juliska a kolozsvári operában 19

könyvesház

Boros Ernő: Színhátság a három terror idején.
Huszonkilenc színházi évad Szatmárnémetiben 21

galéria

Suba László: Mágia, vallás, művészet 25

hétköznapi hőseink

Bai Ágota, Beseda Nora-Izabela, Székely Anikó, Tóth Máté:
Péli Sándor, Isten hű szolgája 27

Lapszámunk szerzői:

Bai Ágota – diák, Szilágyolompért
Beseda Nora-Izabela – diák, Szilágyolompért
Boros Ernő – újságíró, Nagykároly
Gy. Dávid Gyula – építész, Budapest
Jakó Klára – történész, Kolozsvár, Budapest
Orbán Csala – mesteris muzikológus hallgató, Kolozsvár
Serdült Benke Éva – tanár, Paks
Suba László – képzőművész, Torda
Székely Anikó – diák, Szilágyolompért
Tóth Máté – diák, Szilágyolompért

A címlapon Mányoki Mária (Méz-boszorka), Gebe-Fügi Renáta (Juliska) és Gáspárik Szilvia-Klára (Jancsi) a Kolozsvári Magyar Opera *Jancsi és Juliska* című előadásának egyik jelenetében. Török Ádám fényképe. A hátsó borítón a gyulafehérvári Batthyáneum épületegyüttese 1942-ben. Kép: Fortepan/Szilágyi Csaba.

Kéziratokat nem örzünk meg és nem küldünk vissza. Kizárólag géppel írt vagy nyomtatott, valamint Microsoft Word programban szerkesztett elektronikus kéziratokat fogadunk el.

Támogatók:

Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület
RMDSZ – Communitas Alapítvány
Hargita Megyei Kulturális Központ
Hargita Megye Tanácsa
Kovácsna Megyei Művelődési Központ
Kovácsna Megye Tanácsa

Médiapartnerek:

www.szabadsag.ro
Szabadság
Erdélyi Magyar Hírlap

Legyen erdélyi magyar központi könyvtár!

Nemrég, úgy április derekán, egy erdélyi magyar központi könyvtár és dokumentációs központ kapcsán közölt interjút Bárdi Nándor történésszel a Kolozsváron megjelenő Szabadság című napilap. Erre reagálva május elején, szintén a Szabadság hasábjain, Gaal György kolozsvári irodalom- és helytörténész néhány olyan szempontot villantott fel, amelyeken nem ártana elgondolkodni, de inkább: amelyek figyelembevételével nem ártana cselekedni. Nem akarok vészharangot kongatni, mégis hozzáteszem: lehetőleg szaporán, amíg nem késő. Például abból a szempontból, hogy addig volna jó tető alá hozni – a szó minden értelmében – egy ilyen létesítményt/intézményt, amíg le nem szokunk teljesen a nyomtatott kiadványokról, s magáról az egész Gutenberg-galaxisról. Tudom, hogy kicsit meredek e megfogalmazás, de azért mégis: lássuk csak.

Mindenekelőtt azért lenne jó végre cselekedni, mert egyre-másra jönnek szembe velünk – hol közvetlenül, hol közvetve – mindenféle hírek sokféle könyvek és másmilyen kiadványok sorsáról. Hol családi, kisebb-nagyobb tékák vagy/és könyvespolcok állnak teljes felszámolás, esetenként „karcsúsítás” előtt/alatt, hol az elmúlt években/évtizedekben innen-onnan adományba kapott, dobozokban álló kisközösségi készleteket éri el a válogatás s a velejáró kérdés, hogy mi legyen az adott közösségben nem használható, inkább valamelyik szakmához tartozó példányokkal. Olyan hírek, illetve világhálós bejegyzések is keringenek néha az éterben, amelyek szerint az esetleges érdeklődők egy-két órát kapnak arra, hogy a megadott cím alól elvigyék a számukra érdekesnek talált könyveket, különben „az egész ki lesz szuperálva”. Magyarabbul és közérthetőbben: valamennyi a kukába kerül. Szóval: sok könyv és másmilyen kiadvány – hozzáteszem: családi irathagyaték – pusztulásának a veszélye áll fenn. És fokozódik. Ilyen körülmények között Jakó Klára történész megállapítása több, mint intelem: „Bár a magán könyvgyűjtemények létrejötte Erdélyben a 15. század második felétől kezdődően kimutatható, ezek közül önálló könyvtárként egyetlen képződmény sem maradt fenn napjainkig, hanem különböző közgyűjteményekbe jutva került el az enyészetet. A 16. század közepéig visszanyúló eredetű, nagy múltú iskolák könyvtárai őrizték meg mindazt, ami Erdélyben az egyházi és világi könyvbarátok gyűjtéséből máig fennmaradt.” Napnál világosabb tehát, hogy mennyire fontos az intézményesített gyűjtés és megőrzés.

Erdélyben 1990 óta létezik az igény egy magyar központi gyűjtőkönyvtár és dokumentációs központ létrehozására. Helyi, megyei, körzeti, illetve szakmai közegek saját igényeinek megfelelő tékák léteznek ugyan, átfogó digitális tartalmak létrehozása, fejlesztése, építése is zajlik, de még mindig nincs egy olyan intézmény, illetve hely, amely – Bárdi Nándor helytálló szavával élve – olyan értékeket gyűjt, őriz meg és állít az érdeklődők szolgálatába, amelyek sem Budapesten, sem Bukarestben nem állnak a fontossági sorrend elején.

Az imént idézett Gaal György szempontjaival is lehetetlen egyet nem érteni. Köztudomású ugyanis, hogy manapság a kutatáshoz igen sokan általában világhálón keresnek forrásokat, tehát eszerint történik a forráshivatkozás. Csakhogy a világhálós felületeken tárolt tartalmak nagyon is hiányosak, és csak kis részét képezik annak a teljes forrásanyagnak, amely egy adott kérdéskör feltárásához, vizsgálatához szükséges. Gaal György és a hozzá hasonló, kicsit régebbi vágású, a világhálón elérhető és a levél-, illetve könyvtárak polcain sorakozó nyomtatott forrásokat egyaránt használó, tapasztalt kutatók pontosan tudják: nagy tévedés csak a digitálisan feldolgozott forrásokra hagyatkozni, a még nem digitalizáltakra pedig úgy tekinteni, mintha nem is léteznének! És mivel Erdélyben az utóbbi két-három évtized periodika- és könyvgyűjtése részben hiányos, részben rapszodikus, milyen jó lenne, ha például egy adott, erdélyi kötődésű téma feltárásához, vagy annak egy részlete tisztázásához a kutatónak nem kellene Budapestre mennie, hanem itt, Erdélyben kéznél lenne számára a keresett könyvtári forrás.

A tervezett központi gyűjtőkönyvtár és dokumentációs központ felettébb szükséges volta nyilvánvaló tehát. Ideje volna, hogy az idestova több mint harminc éve megfogalmazott igény elérje mindannyiunk ingerküszöbét. Ideje volna összefogni, és lépni.

Bárdi Nándor

Jakó Klára

Martinus Haczius könyvtáráról

Az európai művelődés tükröződése egy 16. századi erdélyi magánkönyvtár anyagában

Tisztelt Olvasó!

Lapunk, a *Művelődés* idén ünnepli fennállásának 75. évfordulóját. Úgy gondoltuk, hogy ez alkalomból *Művelődés-enciklopédia* címmel négykötetes válogatást adunk ki az 1990 és 2022 közötti időszakban a lapunk hasábjain megjelent ismeretterjesztő írásokból. Az írásokat kötetenként négy-négy fejezetben – *Életutak, Helytörténet, Művelődéstörténet, Történelem* – közöljük. A fejezetcímek is jelzik, hogy így csoportosítottuk az egyes személyiségek életpályáját felvázoló, továbbá hely- és művelődéstörténeti adalékokat, és végül, de nem utolsósorban a szélesebb összefüggésben értelmezett/értelmezhető történelmi események és folyamatok megismerését szolgáló írásokat. Nyugodt szívvel állítjuk: az 1989. decemberi rendszerváltást, s ezzel együtt a majdnem ötévi kényszerhallgatás utáni újrakezdést követő években a *Művelődés* hasábjain sok-sok kiváló írás jelent meg szerzőink tollából – és reményeink szerint ez a ténymegállapítás a legutóbbi évekre is érvényes, és a jövőben is az marad. Válogatásunkban arra törekedtünk, hogy az említett négy témakörben a kevésbé ismert adalékokkal szolgáló írásokat gyűjtsük együvé. Bevalljuk, hogy a jobbnál jobb és érdekesebbnél érdekesebb írások közül nem volt könnyű a választás. De mert a terjedelmi szempontok határokat szabnak, kénytelenek voltunk kihagyni a négykötetes *Művelődés-enciklopédiából* olyan írásokat, amelyeket azonban itt, a lap hasábjain kínálunk ismét olvasásra, az 1990-es évek tartalmának felelevenítésére.

Májusi lapszámunktól kezdődően tehát egyfajta előzeteseként a könyvsorozat augusztusi bemutatójának, *Művelődés – 75* elnevezésű ideiglenes rovatunkban havonta egy-két régebbi írást teszünk közzé. Fogadják szeretettel!

(*Művelődés*)

Országunk művelődésének az általános európaival való összefüggéseit a történetkutatás legeredményesebben a könyvtörténet és a diákok külföldi tanulmányainak, ún. peregrinációjának korszerű vizsgálata útján tárhatja fel. Annak következtében, hogy történetírásunk a 17. századnál korábbi időszakból úgyszólván nem rendelkezik tudós és irodalmi levelezésanyaggal, a máig fennmaradt régi könyvek a leghitelesebb bizonyosságai, hogy miket tanultak az itteniek külföldön, milyen új eszmékkel gazdagodtak az általános európai szellemi áramlatok eredményeiből, és az olvasmányok révén mi gyökeresedett meg ezekből a helyi fejlődésben.

Különösen fontosak ebből a szempontból a magánkönyvtárak, mert

ezen mérhető leginkább, hogy az írás-olvasás ismerete mekkora mértékben járta át a társadalmat, és vált alakítójává az emberek tudatának. Bár a magán könyvgyűjtemények létrejötte Erdélyben a 15. század második felétől kezdődően kimutatható, ezek közül önálló könyvtárként egyetlen képződmény sem maradt fenn napjainkig, hanem különböző közgyűjteményekbe jutva került el az enyészetet. A 16. század közepéig visszanyúló eredetű, nagy múltú iskolák könyvtárai őrizték meg mindazt, ami Erdélyben az egyházi és világi könyvbarátok gyűjtéséből máig fennmaradt. Tehát az értelmiség, a nemesség és polgárság könyvkultúrájának megismeréséhez is az intézményi könyvtárak múltjának,

összetételének tanulmányozásán át vezet az út.

Például a kolozsvári Báthory-egyetem 16. századi könyvtára által megörökölt magángyűjtemények közül különösen figyelemre méltó Martinus Haczius váradi kispripost, valamint a Wolphard és a Kakas nevű kolozsvári polgárcsalád könyvanyaga. A fenti megállapítások igazolásaként, a mostani alkalommal a Haczius-könyvtárral kapcsolatos eddigi eredményekről és további kérdésekről kívánok beszámolni.

Hacziusra elsőnek Kemény József figyelte fel a 16. századi erdélyi költőkről írott tanulmányában több mint 130 évvel ezelőtt, de kilétét nem tisztázta.¹ Minthogy ő Hacziusról szász írók társaságában szólott, a német kutatók ebben a környezetben keresték a helyét. Karl Schwarz a szepeni gimnázium történetéről szólva Hacziust már szepeninnek minősítette, és azonosította a szász reformáció történetében kiemelkedő szerepet játszó, Heinrich Bullingerrel is kapcsolatban álló Martinus Hentius, brassói iskolai rektorral, később medgyesi és szepeni prédikátorral.² Ez utóbbi tévedésére ugyan Friedrich Teutsch már 1881-ben felhívta a figyelmet, Haczius szepeni és szász voltát azonban ő sem kérdőjelezte meg.³ A két személy különbözőségét nem tisztázta Karl Kurt Klein sem a Honterusról és a szász reformációról, valamint humanizmusról írt, máig nélkülözhetetlen monográfiájában.⁴ A zavart tovább fokozta, hogy a 16. század közepén Erdély művelődési életében Hacziuson kívül nem is csak egy, hanem három Martinus Hentius (Heinz) nevű személy egyidejű létezéséről szólnak adatok. Az áttekinthetetlenül összekuszált információkat Klein egyenesen úgy próbálta értelmezni, hogy feltételezte: az 1518-ban Bécsben verselő Haczius neve is eredetileg Hentius lehetett, és ennek unokája volt a reformációban szereplő Martinus Hentius.⁵

Ebben a zűrzavarban a könyvtörténeti kutatás teremtett rendet, amikor Hacziusról, az egykor tulajdonában volt könyvekben olvasható saját kezű bejegyzései alapján nemrég kimutatta, hogy Váradon volt kispripost, semmiféle rokoni kapcsolatban nem állott a szepeni és brassói Hentiusokkal, és nem is volt szász.⁶ Noha Haczius életútja még ma is csak nagy vonalakban vázolható fel, többé nem kétséges, hogy a kutatás most már rendelkezik olyan szilárd pontokkal, ahonnan kiindulva az erdélyi művelődés e 16. századi munkásságának alakja kihámozható az idők homályából.

Haczius minden kétséget kizáróan a Kolozsvár közelében fekvő Magyar-sárdon birtokos Haczi család tagja volt, és nevét a humanista szokásnak hódolva latinizálta Hacziusra.⁷ Mint-hogy elődei a 15. század végéig nemcsak Sárdról, hanem a Hátszeg vidéki Osztrórról is nevezték magukat, feltételezhető, hogy Hunyad megyéből származtak át Kolozs vármegyébe.⁸ Ebben az esetben pedig annak az Osztrói Berivojnak lehetnek az utódai, akit 1418-ban a Hátszegi vártartomány esküdt kenézéként említenek.⁹ Ez az áttelepülés Hunyadból Kolozs megyébe a 15. század közepén történhetett a Sárdiakkal való összeházasodás révén, ami az eredetileg román nemesi család katolizálásához és elmagyarosodásához vezetett. Márton pripost Haczi Istvánnak volt a gyermeke,¹⁰ és 1488 után született. Ebben az esztendőben ugyanis Istvánnak még csak Ferenc és Gáspár nevű fiát említették.¹¹ Ha ez a Gáspár azonos az 1543-ban Kolozs vármegye jegyzőjeként említett Haczi Gáspárral¹², akkor feltételezhető, hogy apjuk, a kor más szegényebb nemeseihez hasonlóan, tanítással akart fiainak jobb életet biztosítani annál, mint amit szerényebb méretű családi földbirtokuk megengedett volna.

Haczius minden kétséget kizáróan a Kolozsvár közelében fekvő Magyar-sárdon birtokos Haczi család tagja volt.

Így kerülhetett Martinus Haczius papi-értelmiségi pályára, melynek állomásai közül egyelőre az alábbiakat ismerjük. 1516-ban beiratkozott a bécsi egyetemre,¹³ ahol két esztendőn át tanult; a svájci származású Joachim Vadianus professzorral, valamint az Enyedről származó Adrianus Wolphardusszal állott szorosabb kapcsolatban, a földrajz iránti különösebb érdeklődéséről tett tanúságot. 1518 októberétől kezdődően a krakkói egyetemen folytatta tanulmányait.¹⁴ Nagyon korszerű, olaszos kézírása alapján talán még az a feltevés is megkockáztatható, hogy Krakkó után Itáliában szintén megfordult. Hazatérésének időpontja egyelőre ismeretlen. Az is feltételezés csupán, hogy mindjárt, de mindenesetre még 1526 előtt, a humanista művelődés egyik propagálójának tekinthető Perényi Ferenc püspök váradi udvarába került.¹⁵ Bizonyos azonban egyelőre csak annyit, hogy 1538-ban már nemcsak

kanonokja a székeskáptalannak, hanem préposti minőségben egyben feje a Szűz Máriáról elnevezett kisebb káptalannak is.¹⁶ Befolyását és vezető szerepét sejteti, hogy a pápa 1544-ben a macedóniai Citrum címzetes püspökkévé nevezte ki, és megbízta, hogy segédpüspöki (suffraganeusi) minőségben ténylegesen vezesse a váradi püspökséget, az országos politikában elfoglalt Martinuzzi György püspök helyett.¹⁷ Ezzel kapcsolatos reprezentációs költségeire évi 100 arany dukátot is kiutalt számára a pápai kincstárból.¹⁸ 1547 tavaszán Haczius még életben volt, de már megfáradt, idős ember lehetett, mert tovább nem vállalta a püspöki teendőket, és ezért helyére a pápai konzisztórium Ilosvai István egri prépostot nevezte ki Váradra.¹⁹

Jóllehet Hacziust az erdélyi humanizmus történetében literátorként eddig is számon tartották,²⁰ alakja azóta vált művelődéstörténeti jelentőségűvé, hogy könyvgyűjtő tevékenységére szintén ráterelődött a figyelem.²¹ A szakirodalom azonban egészen a legutóbbi időkig Haczius szétszóródott váradi könyvtárából csupán azt a hártýára írt, díszes görög kódexet ismerte, amelyet a bécsi Hofbibliothek őrzött meg napjainkig. A sötétbarna bőrrel bevont, erős fátáblák közé kötött, nagyfólió alakú kódexet először Hermann Julius Hermann írta le szakszerűen.²² Tőle tudjuk, hogy Ptolemaiosz Klaudios világföldrajzának görög szövegét minuszkulabetűkkel, kéthasábosan, Johannes Thessalus Scutariotes kalligráfus 1454-ben másolta Firenzében. E kalligráfustól egyébként Bécsben őriznek még egy 1442-ben készült Diodoros- és egy 1468-ban befejezett Platon-kódexet. Johannes Thessalus tehát hosszú időn át felkapott másoló lehetett Firenzében. A kódex első lapjának négyzetes díszje, arany alapon színes indákkal és sárga almákkal, bizánci hagyományokat követ, de a világtérképen ábrázolt szelísteneknek és az állatöv (zodiacus) alakjainak kivitelezése világosan elárulja, hogy miniátoruk firenzei volt. A kódexben 27 térkép, mértani rajzok és sok, egyszerűbben díszített vörös iniciálé is található. A szépiabarna tintával megrajzolt és vízfestékekkel színezett világtérképen a miniátor a tengereket és a folyókat világos mohazölddel, a hegyeket barnás sziklatömbökkel vagy hosszan elnyúló keskeny sziklavonulattal ábrázolta. A térképen fokhálózat is látható, körös-körül pedig a legismertebb szeleket megszemélyesítő 12 gyermekfej, lobogó hajjal, kürtöt fújva. Az állatöv alakjai lavírozott tollrajzok. A kötetben

A gyulafehérvári Batthyaneum könyvtára, amelynek hatvanezer kötete között 927 kötetnyi kézirat és kódex, valamint 565 ősnymtatvány található. Kép: www.facebook.com/Batthyaneum

található atlasz általában kétfalpos, 27 db térképe a brit szigetektől kezdve, Európán és Észak-Afrikán, Perzsián és Indián át Kínáig és Mongóliáig ábrázolja az akkor ismert világ országait.

A bécsi kódex provenienciáját illetően téves vélemények is elhangzottak az irodalomban, minthogy Hermann hibásan olvasta ki Haczius tulajdonosi bejegyzését, és olvasatát ellenőrzés nélkül átvették. Hermann, valamint az őt követő Hoffmann Edith és Balogh Jolán szerint a bejegyzés szövege a következő: „Martini Hacii prepositi Minorum Waradiensium et suorum.”²³ Ezen az alapon származtatja a Ptolemaios-kódexet a 18. századi könyvtáros, Kollár Ádám Ferenc a váradi kapucinusoktól, Hermann pedig a horvátországi Varasdórról, megtéve Hacziust az ottani minorita kolostor apátjának. Ezzel szemben a rendelkezésünkre álló mikrofilmről minden kétséget kizáróan megállapíthattuk, hogy a szöveg helyes olvasata így hangzik: „Martini Haczy praepositi minoris Waradiensis sum et suorum.”

Már Kollár feltételezte, hogy Haczius kódexe eredetileg Mátyás király könyvtárához tartozott, ahová Vitéz János volt váradi püspök elkobzott könyveivel együtt kerülhetett. Minthogy azonban a kötetben nem szerepel a király neve vagy címere, kötése sem jellemző, és más közvetlen jel sem tanúskodott a Corvinához tartozás mellett, ez csak azóta igazolódott be, amióta kiderült, hogy az oxfordi Bodleiana-könyvtár Ptolemaios-kódexét 1482-ben éppen erről a példányról másolták Budán.

Sigismund Herberstein császári követ még 1519-ben is megcsodált egy Ptolemaios-kódexet a budai könyvtárban.²⁴ A különösen becses kézirat útja azonban a Corvinától Hacziusig egyelőre csak találgatható. Legvalószínűbbnek az látszik, hogy a kódex a Corvinából előbb Perényi Ferenc váradi püspökhöz került, és csak az ő Mohácsnál történt halála (1526) után jutott Haczius birtokába. Bár a püspök apjához, Perényi Imre nádorhoz kerültek Mátyás király tulajdonából való tárgyak,²⁵ hihetőbb, hogy a püspök bizalmasa, Coelio Calcagnini olasz humanista volt a közvetítő, mert ő 1519-ben arról értesítette egyik barátját, hogy kezébe jutott Ptolemaios görög kódexe.²⁶

Hermann feltételezi, hogy Haczius kódexe már 1576 előtt a bécsi császári gyűjteménybe került, mert Hugó Blotius udvari könyvtáros látta el jelzettel. Ebben az esetben a nagy értékű mű Haczius 1550 körül bekövetkezett halála után Váradról közvetlenül került le Bécsbe. Blotius azonban a 17. század elejéig gondozta a Habsburgok udvari könyvtárát, leltározása tehát 1576-nál évtizedekkel későbbi időpontból is származhat. Nem zárható tehát ki eleve az a feltételezés sem, hogy Ptolemaios műve Váradról előbb a kolozsvári jezsuitákhoz jutott és innen az 1588. évi kiűzésükkel elmenekített értékekkel és könyvekkel együtt került ki. Azért is inkább erre kell gondolni, mert a Váradról elhozott egyéb díszes kéziratoknak, melyek között aranybetűkkel írt olyanok is voltak, hogy egyetlen kötetet 600 aranyra értékelték, az 1588. évi

menekítés után teljesen nyomuk vesztett Erdélyben.²⁷

Szintén Haczius természettudományos érdeklődéséről tanúskodik az a Plinius-kötet, amely könyvei közül a Báthory-egyetem közvetítésével maradt reánk Kolozsvárott, és jelenleg az Akadémiai Könyvtár raritas-gyűjteményének egyik kiemelkedő értékű darabja. Az i. sz. I. században élt idősebb Plinius *Histora naturalis* című műve a középkorban a természettudományos ismeretek leggazdagabb enciklopédiájának számított. Jelenléte a váradi kisprépost gyűjteményében azt bizonyítja, hogy a 16. század első felében is változatlanul az ókori műveket tekintették a természettudományok csúcsainak. A *Historia naturalis* 1476. évi pármái kiadásának tenyérnyi szélességű margóin nagyszámú latin és görög glossza hirdeti, hogy Haczius gyakran forgatta és alaposan áttanulmányozta e kötetet. Példányát még Itáliában, hihetőleg Firenzében, művészi gonddal, fényűző módon rubrikálták, minden iniciáléját színezték, egyikét-másikat kifinomult ízlésre valló, gazdagon aranyozott, ünnepélyes miniatúrákká fejlesztették, melyeknek indás díszítései a margóra is kiterjedtek. Minthogy az iniciálék eltérő technikával készült három csoportba sorolhatók, feltételezhető, hogy Haczius ősnymtatványát három különböző firenzei miniatör díszítette még a 15. század folyamán. A megrendelő tehát aligha lehetett Haczius, hanem inkább egy nála korábban élt és nagyobb jövedelmű személy, talán Várad valamelyik könyvbarát püspöke. Nem lehetetlen, hogy e nagyúri bibliofiláról tanúskodó díszes Plinius-kötet szintén Perényi Ferenc hagyatékából jutott Haczius könyvtárába.²⁸

A váradi kisprépost szerette és gyűjtötte ugyan a szép könyveket, de különleges díszítésükre – úgy látszik – nem áldozott. Teljesen díszítetlen például a Platón műveit Marsilius Ficinus latin fordításában tartalmazó, Velencében 1491-ben megjelent ősnymtatványa. Ennek lapjait teljesen rubrikátlanul hagyta, és az iniciálékat sem festette ki. Hasonló a helyzet a Claudianus Claudius alexandriai költő (i. sz. 370–404) Velencében 1495-ben nyomtatott kötetével, noha e szerző verses művei a Hacziushoz hasonló humanista irodalombarátok számára valószínű mintául szolgáltak. Bár szintén díszítetlen, mégis különleges könyvészeti értéke van Haczius Aristoteles-ősnymtatványának, melyet ugyancsak a kolozsvári Akadémiai Könyvtár őriz. Az 1496-ban Velencében kiadott mű

1517-ben Krakkóban készült művészi kötése ritka hitelességű emléke az erdélyi könyvtörténetnek. A kötetet Haczius 1529 után szerezte, saját ottani tanulmányaira is emlékezve, egykori krakkói diáktársától, Gyulai László magistertől, talán éppen azokért a kéziratos magyarázatokért és glossákért, amelyeket Gyulai 1517-ben a krakkói egyetemen a magyar bursa tagjaként fűzött a nyomtatott szöveghez. Gyulai apró, gyöngybetűs jegyzetei valósággal elborítják a lapok széles margóit és önmagukban is kisebb könyvet tennének ki. Ezek a magyarázatok nemcsak az erdélyiek külföldi egyetemi tanulmányainak, hanem tudománytörténetünknek is ritka emlékei. Jelenlegi ismereteink szerint alighanem a legterjedelmesebb reflexiók, amiket a középkorban erdélyi értelmiségi fűzött Arisztotelész szövegeihez.

Noha a könyvek végzetének alakulásától függ, hogy egy középkori könyvgyűjteményből mi kerül el a pusztulást, Hacziusról kétségtelenül elmondható, hogy a tudomány és az irodalom akkori klasszikusainak megszerzésén kívül olvasmányai útján saját korának problémáiban is tájékozódni kívánt. Erre vonatkozóan a ferencesek gyöngyösi kolostorában fennmaradt kötetei a bizonyosságok.²⁹ Sokat elárul Haczius érdeklődéséről és műveltségének korszerűségéről, hogy külföldi tanulmányai idején, két esztendővel a mű megjelenése után, megvásárolta magának Thomas Morus *Utópiájának* 1518. évi bázeli kiadását. Az akkor merész újdonságnak számító mű ugyanis ironikus-szatirikus képet rajzol saját korának visszasságairól és – részben Plátón nyomán – felvázolja az eszményi államot, valamint a kommunisztikus, kollektivistá társadalmat, melyben nincs magántulajdon, halálbüntetés, a vezetőket titkos szavazással választják, a hitet összeegyeztetik a józan ésszel stb. Másik két gyöngyösi könyve az egyházi reformáció előtti évek szellemi erjedésével állhatott kapcsolatban. Johannes Basadona elmékedése (*De veriori mortalium fine et foelicitate dialogus*. Venetiis, 1518) egyebek mellett az eleve kiválasztás később sokat vitatott elvével is foglalkozik. A *Liber Jesu filii Syrach ecclesiasticus* (Viennae, 1519) című kötete pedig a tisztas élet elveit tárgyalja, és a keresztyén világ erkölcsi megújulását szorgalmazza.

A fentebb ismertetett kötetekről a tulajdonos saját kezű névbejegyzése alapján bizonyosan állítható, hogy Martinus Haczius gyűjteményéhez tartoztak. Ezekén kívül azonban a kolozsvári Akadémiai Könyvtár több olyan

megcsonkult és címlap nélküli, 15–16. századi nyomtatványt őriz, melyekről a bejegyzések alapos írás összehasonlító vizsgálatával valószínűleg bizonyítható volna, hogy egykor szintén a váradi kispópost tulajdonában voltak. Abban is reménykedhetünk, hogy a 16. századi nyomtatványok, az ún. antiquissimák, és a possessorok nyilvántartásának folyamatban lévő munkálatai szintén gyaratani fogják ismereteinket Haczius bibliofilijáról. Annak megállapításához azonban már a jelenleg ismeretes anyag is elegendő, hogy Haczius könyvtára jelentős, már a hellén örökséget is hasznosító, korszerű humanista gyűjtemény volt, mely az előző korok kéziratos értékei mellett a nagy változásoktól terhes korszak legfrissebb szellemi áramlatainak termékeivel is dicsekedhetett. E váradi gyűjtemény egyben annak is bizonyossága, hogy a humanizmus és majd a reformáció Erdély szellemi életét a nyomtatott betű kötelékével a korábbinál is szorosabban fűzte az általános európai művelődéshez. A könyvek gyűjtése, szeretete, a segítségükkel való frissebb tájékozódás ugyanis a 16. század első felében fokozatosan áterjedt a főpapságról az egyházi értelmiség középrétegeire, majd a módosabb polgárságra és a nemességre is.

A Corvináig visszanyúló gyökerekkel rendelkező Haczius-gyűjteményt, tulajdonosának halála után hihetőleg a váradi káptalan örökölte, majd ennek felbomlása (1556) után, egyéb katolikus egyházi javakkal együtt az erdélyi fejedelem tulajdonába került. Anyagából a könyvbarát János Zsigmond is válogathatott gyulafehérvári bibliotheca számára, a váradi protestáns iskola szintén részesülhetett belőle, de a katolikus teológiai anyagból és régibb kiadványokból még ezután is tekintélyes könyvtömeg maradt a fejedelemnek a váradi várkápolnában levő raktárában. Ez az anyag alkothatta azt a 2000 Ft-ra értékelt, tehát számos és becses „régiváradi könyvtárat”, amelyet Báthori István fejedelem 1585-ben két társzekéren Kolozsvárra szállíttatott a jezsuita iskola könyvtárának gazdagítása végett.³⁰ Martinus Haczius könyvszeretetének emlékei, a művelődés érdekében hozott jelentős anyagi áldozatokkal megszerzett könyvei ettől fogva, ebben a keretben szolgálják századok óta az erdélyi oktatás és a tudomány ügyét, és hirdetik művelődésünk európai kapcsolatát.

(1991/2–3)

Jegyzetek

- 1 Történelmi és irodalmi kalászatok. Pest, 1861. 89–90.
- 2 Vorstudien zu einer Geschichte der städtischen Gymnasiums A. K. in Hermannstadt. *Hermannstädter Gymnasial-programm* 1858/9. 18.
- 3 Die zwei ältesten sächsischen Humanisten. *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde* 4/1881. 18.
- 4 *Der Humanist und Reformator Johannes Honter*. Hermannstadt, 1935. 2, 34, 214, 252–254. Adatok Hentius életútjára: Schuller, Adolf: Die Augustana in Siebenbürgen. *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde* 41/1923. 187.
- 5 Klein, Karl Kurt: i. m., 253.
- 6 Jakó Zsigmond: Oradea în istoria bibliotecilor noastre medievale. In: *Philobiblon transilvan*. București, 1977. 65–70.
- 7 Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. V. Budapest, 1913. 499.
- 8 Jakó Zsigmond: *A kolozsmonostori konvent középkori jegyzőkönyvei* 2325. sz. (Kéziratban.)
- 9 Csánki: i. m., V. 215.
- 10 Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Bukarest, 1979. 287.
- 11 Jakó: i. m., 2671. sz.
- 12 Jakó: i. m., 89 (a bevezető tanulmányban).
- 13 Gall, Franz: Die Matrikel der Universität Wien. II/1. Wien, 1959. 437. In: Tonk: i. m., 287.
- 14 Tonk: i. m., 287.
- 15 Jakó: i. m. In: *Philobiblon transilvan*. 66–67.
- 16 Bánffy cs. lvt., 1538. XII. 2 (a kolozsvári Állami Levéltár őrizetében); Bunyitay Vince: *A váradi püspökség története*. II. Nagyvárad, 1883. 191–203.
- 17 Pray, Georgius: *Specimen hierarchiae Hungaricae*. II. Posonii et Cassoviae, 1779. 187.
- 18 Jakó: i. m. In: *Philobiblon transilvan* 66.
- 19 Pray: i. m., II. 187.
- 20 Apponyi Sándor: *Hungarica. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok* I., Budapest, 1900. 94–95.; Ábel, Eugenius – Hegedűs, Stephanus: *Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*. Budapestini, 1903. 207.
- 21 Hoffmann Edith: *Régi magyar bibliofilmek*. Budapest, 1929. 169–170.; Balogh Jolán: *Az erdélyi renaissance* I., Kolozsvár, 1943. 54, 185, 317.
- 22 *Beschreibendes Verzeichniss der illuminierten Handschriften in Österreich*. *Neue Folge* VI/3. Wien, 1929. 19–21.
- 23 Hoffmann: i. m., 170.; Balogh: i. m., 317.
- 24 Csapodi Csaba: *The Corvinian Library*. History and Stock. Budapest, 1973.
- 25 Hoffmann: i. m., 211. (383. sz. jegyzetben.)
- 26 Csapodi: i. m., 336.
- 27 Lukács, Ladislaus: *Monumenta Antiquae Hungariae*. III. Romae, 1981. 80–81.
- 28 Hoffmann: i. m., 187–189.
- 29 Soltész Zoltánné: XVI. századi könyvgyűjtők kötetei a gyöngyösi műemlék-könyvtár antikva-gyűjteményében. *Országos Széchényi Könyvtár 1965/6. évkönyve*. Budapest, 1967. 135.
- 30 Lukács: i. m., II. 863., III. 80–81.

Gy. Dávid Gyula

Pákei Lajos ünnepi beszéde

Ü

nnepi beszéd – ezzel az elnevezéssel jegyzi be Pákei Lajos életrajzának *Irodalmi működésem* című fejezetébe azt az előadását, amelyet hónapokkal később a *Kolozsvár* napilap is leköszölt a következő szerkesztői megjegyzés kíséretében: „Ezt a becses és érdekes tanulmányt Pákei Lajos annak idején a kolozsvári ipari szakiskola millenáris ünnepélyén olvasta föl. Ez volt az ünnepi beszéd, melyből (a jelenlegi közlésnél) csak egy pár alkalmi vonatkozást hagytunk el.”

Az előadás 1896. június 28-án hangzott el,¹ az iskola millenáris évzáróján, amelyet – s ezt megint Pákeitől tudjuk – a városháza nagytermében tartottak. Az írás előzménye még 1888 decemberére nyúlik vissza, amikor a *Kolozsvár* napilap hasábjain egy másik írást jelentetett meg, amelyben az új, megnyitás előtt álló intézmény, az Erdélyrészi Technológiai Iparmúzeum szükségességét, célját és feladatait foglalja össze röviden.² Jelen írásban ennél átfogóbb képet ad a kolozsvári iparosság történetéről, a város 14. századig visszavezethető, de a 15–16. században virágzó céhes világról, annak sajátosságairól, gazdag és maradandó értékeiről, de hanyatlásáról is. A történelmi áttekintést pedig az iparoktatás és a szakmai felkészülés fontosságának hangsúlyozásával zárja.

Idén emlékezünk meg Pákei Lajos építész százhetvenedik születésnapjáról, s mivel építészként, főmérnökként, iparmúzeumi igazgatóként, előadóként, műemléki értékek közvetítőjeként oly sokat köszönhetünk neki, emlékezni is csak ünnepelve tudunk. A szakipari képzéssel kapcsolatos felvetései mai napig érvényesek, hiszen a mesterségbeli tudásnak, az iparos szorgalomnak, lelkiismeretességnek, s mindezek alapján a mesterember társadalmi megbecsülésének ma is híján vagyunk – az alábbi sorokban is kiáll ezek mindenkori szükségessége mellett. Legyen hát ez az „ünnepi beszéd” Pákei Lajos születésnapjához szövegtőző.³

Pákei Lajos: Kolozsvár ipari múltja⁴

I.

Ezer év népek történetében néha valami kevés, olyan népek életében, kikről a történelem csak annyit tud feljegyezni: éltek s nyomtalanul tűntek el; de ezer év nekünk sok idő, mert a mi fennállásunk örökre maradandó nyomokat hagyott hátra; ma pedig megerősödve államilag, polgári erényekben, tudományban, művészetben és iparban, a világ számottevő nemzetei közé tartozunk.

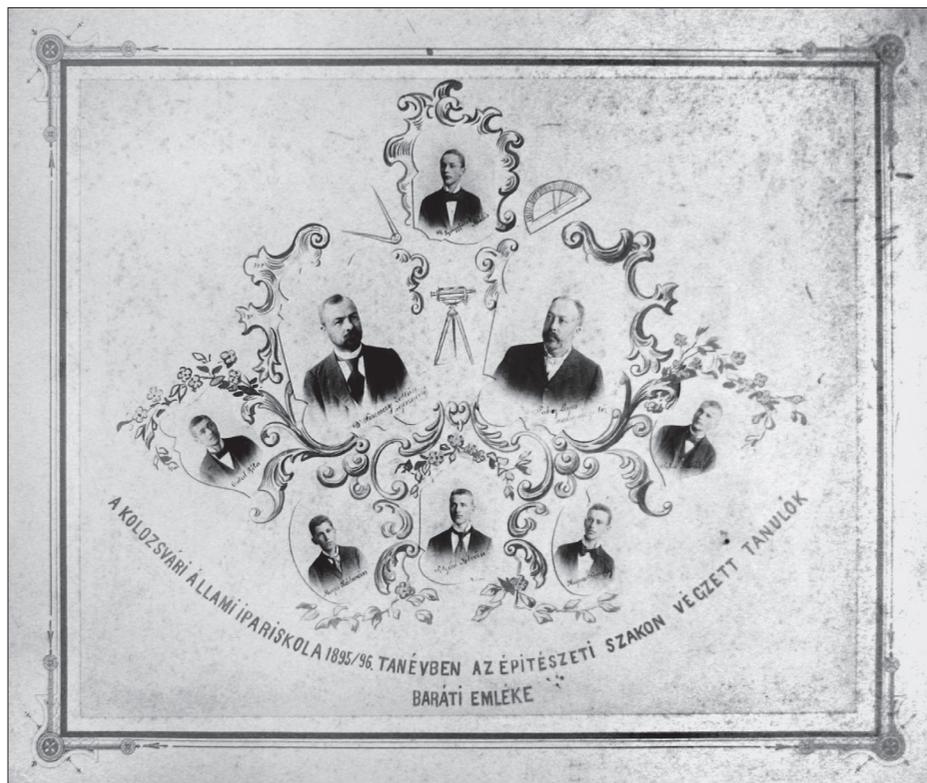
E tudat lelkesít, s fog buzdítani a jövőben való küzdelmekben, e tudatból merítjük az életerőt munkáinkhoz, mert érezzük, sejtjük, hogy a „jóslat beteljesül!” Ezeréves múltunk történetéből a lefolyt napok alatt sok szépet és tanulságos dolgokat hallottunk.

Hallottuk a nemzeti vitézséget, az igazi hazafiak bajnokainak hőstetteit, érdemeit megénekelni, hallottuk a hazaszeretetet ősi erényének számos meghatározó példákban felsorolását, méltó dicsőítését. Megtanultuk, hogy őseink a hagyományos vitézség mellett a tudományt, ipart és művészetet is ápolták, a korszellemnek megfelelő színvonalára is emelték. Megtanultuk, hogy minden időben voltak íróink, költőink, kik a hazaszeret fejlesztése, a nemzeti nyelv fenntartása körül halhatatlan érdemeket szereztek. Voltak nagy férfaink, kik az államalkotás, nemzetgazdaság, kereskedelem fejlesztésén a haza érdekében önfeláldozással működtek.

Sokan voltak, nem tudom én, ki volt dicsőbb, ki volt nagyobb, csak annyit tudok, hogy mind megannyi egy-egy fényes csillag, hős hazafi volt, kik e magyar haza megtartásában, ha kellett, életüket, vérüket feláldozták. Csak ennyit tudok, mert látom, hogy őseink múltjának virágoskertjéből számos virágcsokor van egybegyűjtve, melyeknek koszorúba fűzése legyen a „mesterség” feladata, járuljunk mi is e koszorúhoz bár egy nemzeti szalaggal, legyen e szalag a hazánk

Fadrusz János műtermes villája a budapesti Naphegyen. Dr. Lázár Béla: Fadrusz János élete és művészete. Budapest, Atheneum, 1923. XXXII. tábla

A kolozsvári állami ipariskolában az 1895/96-os tanévben az építészeti szakon végzett tanulók baráti emléke. Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára 5.B.006. Molnár Lehel felvétele

ipari múltjára való visszaemlékezésnek Symboluma.

Ha nem is találunk hazánk ezeréves ipartörténetében oly gazdag anyagot és következetes fejlődést, mint amilyenben más nemzetek bővelkednek, ennek egyszerű oka nem abban rejlik, mint ha a magyar nép az arra szükséges hajlammal, individuális tehetséggel nem bírt volna, hanem abban, hogy a múltban hiányzott azon főfeltétel, mely az iparúzásra és fejlesztésre múlhatatlan szükséges, t. i. az állandó és biztosított béke. „Fegyverzetek között hallgat a múzsa” – mondja a latin költő, s majdnem ugyanez áll az iparra nézve is.

Valóban a történelem alig emlékezik arról, hogy a magyar nép ezer év alatt – miként ma – huzamosabb ideig élvezhette volna a béke áldásait; nem csoda tehát, hogy az ipar történetében a századok gyorsan váltják fel egymást, mégis az utókornak fennmaradt számos műemlékei, véletlen vagy ásatásokból kikerült leletek bizonyítják, hogy minden korszaknak megvolt a maga ipara, mely úgy stílus, mint a kivitel technikájában mivel sem állott hátrább más népek megfelelő korabeli műveinél.

De mily szerencse, ki megkísérli a magyar ipar történetét megírni, mondhatni széles Magyarországon erre alig talál bővebb anyagot, mint éppen itt, Kolozsvár városában, melyről az van mondva:

„Kolozsvár története egy a magyar ipar történetével!”

Igen, e városé volt azon kiváló szerencse, hogy hajdanában „virágzó iparral” bírt. Éppen ezért úgy érzem, hogy ma, midőn az iparnak is millenniumi ünnepét üljük, hazafias kötelességet teljesítünk, ha e városnak – bármily vázlatosan is – ipari múltjáról emlékezem meg. III. Gromo András nevű olasz testőrezredes 1564-ben a flórenci udvarhoz küldött jelentésében úgy emlékezik meg e városról, hogy „nagy és gazdag kereskedőváros, szépen van épülve, őskorból való erős falakkal és számos tornyokkal. A belváros kőből épült, benne a legszebb házak és utcák. A város az egész ország kulcsa.”

Ez időben állott a Zsigmond király idejében épült főtéri díszes székesegyháza, a Farkas utcai gót stílusú templom, kettős várfalak, 15, később 19 festői hatású bástya, melyeket – eléggé sajnos – a civilizált utókor barbár módra lebontott. Ebben az időben állottak még számos művészi faragványokkal díszített polgári házak is, melyeknek nagy része a 19-ik század kalmár szellemének áldozatul estek, részint lebontottak, részint – mint mondani szoktuk – „megmodernizáltak”.

A történelem feljegyzései szerint is e város – dacára viszontagságteljes múltjának – hajdanában népes és fejlett iparváros volt, melynek lakói kizárólag

kezüik munkájával keresték meg neki a hagyományképpen fennmaradt „kincses Kolozsvár” nevet, melyre büszkén is hivatkozhatunk.

I-ső Károly király 1316-ban kelt kiváltságlevelében, „büszkélkedvén avval, hogy békében él és marad fenn a város, tele néppel, jóllétben bővülködve [...] hogy ezután is csendességben s megsokasodva szabadságban éljenek”, régi kiváltságait ismét helyreállítja.

Kolozsvár város és lakói kiváló kegyben részesültek az ország rész többi városai és lakói felett, mert időről időre oly kiváltságokat és szabadalmakat nyertek, melyekhez hasonlót a történelem fel nem mutat; e kiváltságok felhasználásával és élvezetében Kolozsvár talán az ország legnagyobb és leggazdagabb városa lehetett volna, ha lakói elsősorban s kivált a céhek nem gondoskodnak arról, hogy e szabadalmak csak saját érdekeik előmozdítására használtassanak, hogy e féltett kincsekhez csak „jó nemzet”, de „sem jobbágy, sem bujdosó” ne juthasson, hanem csak alaposan képzett iparos!

Ezen kiváltságok és szabadalmak egész hosszú sora van feljegyezve, melyek közül nagy érdekűek azok, melyek az iparra s ezzel kapcsolatos kereskedelemre vonatkoznak.

Kolozsvár különös pallosjoggal bírt, sőt a céhmestereknek is széles körű büntető hatalmuk volt.

Széles önkormányzati jogánál fogva tetszés szerint rendezte iparát, kereskedelmét. Jobbágnak és nemesnek, papnak, barátnak egyaránt tiltva volt a városban birtokot szerezni, jobbágnak pedig még gyermekeik sem vetettek fel iparos apródnak.

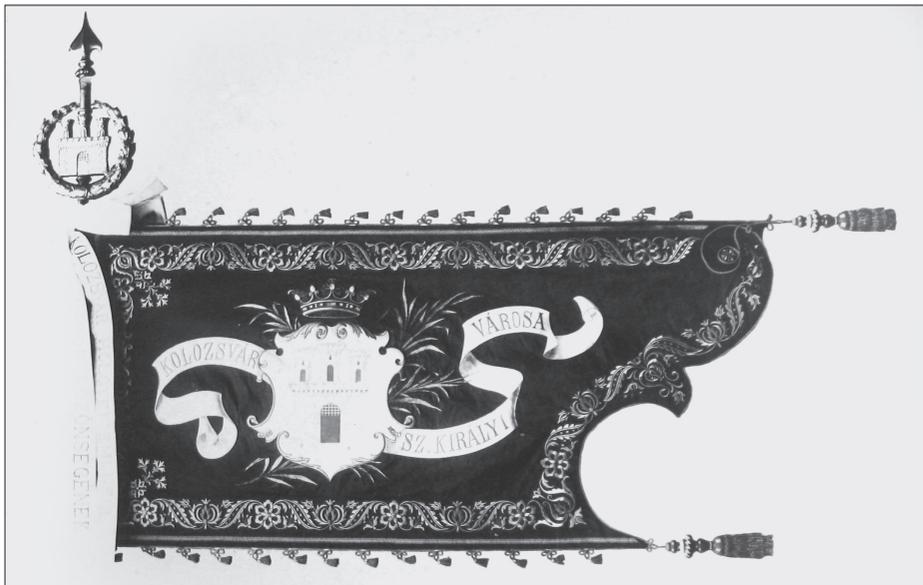
A négy országos vásáron kívül idegen ember iparművet eladás céljából nem hozhatott be, s ha mégis hozott, csak a mesternek volt joga elárusítani.

Céhön kívül senki semmiféle ipart nem űzhetett, s ha valamely céh szakmájába vágó, de idegen által készített mű piacra jutott, azt az illető céh egyszerűen lefoglalta.

A céhba belépés pedig súlyos feltételekhez volt kötve.

Mátyás király kiváltságlevelé szerint szabadságában állott a kolozsvári iparosoknak az országban bárhol árulni és venni; tőlük sehol semmi vámot szedni nem volt szabad, sem pedig adásvevési jogukban bármilyen cím alatt megakadályozni.

A fejedelmi kiváltságok arról is gondoskodtak, hogy a kolozsvári iparosnak kellő mennyiségű feldolgozásra való anyaga is legyen; e célból némely

Pákei 1896-os terve a „Koloszvár sz. királyi városa” ünnepi zászlóhoz.
Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára 5.B.014. Molnár Lehel felvétele

nyersanyag bevásárlására a kolozsvári iparost az egész országban kizárólagos elővásárlási jog illette.

E jog gyakorlásánál nemegyszer merültek fel panaszok, melyekre orvoslást közvetlen fejedelmeknél kerestek és találtak is a Báthori Zsigmond és Bethlen Gábor erélyes rendeleteiben.

Sőt Izabella királyné is „méltó tekintetbe vévén a kolozsváriaknak férje, maga és iránti hűségökben való állhatatosságát, jutalmazni óhajtja s elrendeli, hogy Erdély körül lakó nemzetek, magyarországiak, görögök, oláhok és mások, kik az országba árukat hoznak, Kolozsvár városában mindenkor letenni tartoznak, máshová el ne vihessék, vagy kolozsvári polgárokon kívül másoknak el ne adhassák!”

Kolozsvár mint iparosváros a fejedelmek alatt élte virágkorát, katona nem volt, a polgárok magok védték a várost, a vártornyokat egyes céhek építették, gondozták és védték békében és háborúban.

A híres Linchigh János – kinek a város védelmében tanúsított önfeláldozottét csak e napokban hallottuk dicsőíteni, szintén iparos, szőcsmester volt, és sokszor választatott a város tisztére, több ízben a város főbírójává.

Hogy akkoriban az iparosok nemcsak jó mesterek voltak, hanem a műveltség azon korának megfelelő színvonalán is megállották helyüket, mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a városi tisztségeket is többnyire iparosok viselték. Szegedi György, a szőcsök céhmestere, Traurner Lukács céhjegyző, Baráth István, Tótházi Mihály iparosok a fejedelem által királyi és táblabíráknak

hívtak meg, Kakas István (a jelenlegi Szathmári-ház volt tulajdonosa), Gócs Pál bécsi és lengyelországi követekül küldettek ki.

II.

Mily szép példák ezek arra, hogy ha a szorgalmas és jó iparos a társadalmi életre szükséges intelligenciát is megszerezte: nyitva állottak előtte a haladás kapui a legelőkelőbb tisztségek viselésére is.

Mily szép idők jelensége ez, midőn az iparos fogalma alatt nemcsak a kérges tenyerű tipikus kézművest ismerték, hanem a művelt, képzett, a kor színvonalán álló s a legelőkelőbb osztályokkal egyenrangú felvilágosodott polgárt.

Az ipari foglalkozásoknak fennebb említett ágai mellett még számos másféle iparágak fejlettségéről lehet megemlékezni. A sok rendbeli céhek arról tanúskodnak, hogy az ipar kiterjedt az akkori társadalom legtöbb szükségleteire, ezek között kiválóan a fényűzési műipari cikkek készítésére. Az aranyművesség, ezzel kapcsolatosan a zománckészítés messze terjedő jó hírrel bírt. Kolozsvárt 1591-ben 52 aranyműves mester volt, ma van 10. 1453-tól 1660-ig több mint 400 aranyműves nevérol van említés. Itt élő „Zömör” nevű ötvös család híres volt, s mint a zománckészítője, külföldről kapott megrendeléseket.

A fejedelmek számos arany-ezüst szükségleteikre itt tettek megrendeléseket, sőt a külföldi hatalmasságoknak való kedveskedésül az ajándéktárgyakat is itt készítették.

Többek között 1615-ben Dóczy András, a török császár zsinagógája számára

200 márka súlyú két ritka mívű ezüst gyertyatartót visz, melyeket Bethlen Gábor fejedelem készíttetett országa fővárosában Kolozsvárt. Egy más alkalommal ezüstöt hoztak az ötvösöknek megmíveltetni; mosdómedencét, korsót, csészéket csináltattak belőle.

Ugyancsak Bethlen Gábor udvartartásáról jegyzett könyvben áll, hogy Kolozsvárt vásároltatott a felesége arany kézrevalót, gyémántos függőt és nyakszorítót, gyémántos szekfűbokré-tát stb.

Linchigh János főbíró az 1663-ik évben saját kezűleg írt naplójában részletesen felsorolja azon temérdek tárgyakat, melyeket a harc fejében a tatár „Cham”-nak fizetett. Ezek között számos aranyos kard, arany kupák és más értékes arany tárgyak, valamint dolmányoknak való fajlandis szerepelnek.

Vajha e temérdek kincsek, gondos utánjárás és kutatással bár részben megtalálhatók és visszaszerezhetőek volnának, iparművészeti történetünk érdekében!

De nemcsak az ötvösségben, hanem más iparágakban is jelentékeny fejlettségről tanúskodnak a különböző feljegyzések.

A fejedelem 1615-ben meghagyja a főbíróknak, fizesse ki Tölcséres Lőrincet és Istvánt, akik részére 2180 üvegtányért műveltek fel.

A kolozsvári kőműves- és kőfaragó mesterekkel építtette Bethlen Gábor fejérvári palotáját, melyen 9 évig dolgoztak. Brassai Jánost nevezi a fejedelem a legjobb kőművesnek.

Kitűnőek voltak ezen időkben a kőfaragók. A ma is még látható kőfaragó munkák a 15- és 16-ik századból valódi remekművek, úgy a stíl, mint az eredeti összeállításnál fogva. Sajnos, az új építkezések által szemünk láttára pusztulnak el a drága reliquiák.

A szobrászat is a művészet magas fokán állott. Volt e városban a 14-ik század másik felében egy művészcsalád, az apa, Miklós mester, képíró fiai Márton és György szobrászok voltak, utóbbiak készítették Szent György lovag szobrát, mely ma is áll Prágában a Szent Vid temploma előtt. Készítettek egy Szent László király-lovagszobrot is, mely tetőtől talpig meg volt aranyozva. Van remény arra, hogy a prágai Szent György-szobrot, bár másolatában, bírni fogjuk.

A város kézműiparával lépést tartott a gyáripar is. Volt Kolozsvárnak a fejedelmek alatt több lisztelő és cseretőrő malma, Heltai Gáspár állította fel az első könyvnyomdát, s ugyancsak az ő tervei szerint épült fel a papírmalom is.

A Malom utcai I. Ferenc József Iparmúzeum és Ipari Szakiskola Kolozsváron

Megvolt tehát minden kellék arra, hogy e város ipara és kereskedelme felvirágozzék, melyhez hathatósan hozzájárult az a körülmény is, hogy nemcsak a bszükséglet volt fedezve, de külföldre is szállítottak iparcikkeket, mert e város polgárai Konstantinápolyig, Bécsig, Velencéig, Krakkóig jártak kereskedni.

Ezen boldog állapotnak azonban a 17-ik századdal vége lett! II-ik Rákóczy György idejétől fogva rohamos hanyatlásnak indultak a közügyek. 1658-tól kezdve török, tatár, oláh, kozák pusztította a várost, s az ezeknek fizetett temérdek sarc kimerítette a város anyagi erejét. Később dögvész, tüzek sújtották e város lakóit. Nagy-Várad eleste után német őrség lett telepítve a városba, s ezzel Kolozsvár „végvár” lett. A polgári kiváltságok nemesi szabadságokkal lettek felcserélve. Vagy mint a nagysinki országgyűlés végzése szól:

„Nyomorult sorsunkat nézve, kényszerítettünk e várost nemesi szabadsággal felékesíteni, hogy így az mindazon véghelynek, mind a megmaradt hazának szolgálatára alkalmasabbá legyen.”

Amint a város végvárrá lett, a közvetlen érintkezés a fejedelmekkel megszűnt, s bár mindent elkövettek, hogy ezen alábbvaló és meggyalázó véghelyi állapot megváltozzék, nem sikerült.

Kolozsvár élére 1690-ben Erdély függetlenségének megszüntetésével császári parancsnokot állítottak, mely idő óta folytonos a panasz a német katonákra,

kik mindenféle ürügy alatt zsarolják és fosztogatják a város polgárait.

Ezzel véget is ért Kolozsvárnak virágzó ipara. Az 1735-iki árszabályzat szinte feleslegesnek tartja Erdély hírneves iparára árat szabni, miután ötvösmunkát most ritka ember dolgoztat. De ezen felül némely céheket, melyek a közvetlen szükségletet képező iparműveket készítették, amilyen a szabóké, gombkötőké, csizmadiáké, az újmódi köntös is igen megrontott. Már itt veszi kezdetét Berzsenyi jóval későbbi kifakadásának csirája: „Elődeink bajnoki köntösét s nyelvét megunván, rút idegent cserélt!”

Idegent, mert amint az iparosok panasztolták, „a csizma Stiefellé, cipőkké, a dolmány kamisollá, a mente kantusává vált, mi nálunk nem volt, s ezekből idegen mesterek élnek, az ő céheik abból nem boldogulhatnak.”

1753-ban a gombkötők követelik, ne engedje a város az örményeknek, görögöknek, bolgároknak ide hitvány zsinórokat, arany, ezüstborításokat hozni, hogy azokat olcsón árulják.

Így kezdődött el egy hosszas és elkeseredett harca a városi iparosoknak az idegen iparosok és kereskedők ellen, de mivel a céhek befolyásaikat a város közdolgainak intézésében mindinkább elveszítették, folytonos panaszaiknak mi eredménye sem volt.

Mindezen bajokhoz hozzájárult, hogy ez idő alatt nagy változásokon ment keresztül a város. A lakosság megszaporodott, az iparosok száma hanyatlott, sok

iparos maga lett külföldi cikkek közvetítője, kereskedője.

Némely iparágak, mint a híres aranyműves, réz-, ónműves, posztókészítő, takács, fegyverkovács, kalapos, orgonakészítő, pipareszelő, nyerges, gyertyaöntő ipar – kevés kivétellel – kipusztultnak volt tekinthető.

A papírgyár, cukorgyár, bakancs-, fénymáz-, csontliszt-, parkett-, keményítő-, enyvgyári megszűntek.

Csupán a közvetlen napi szükséglet fedezésére szükséges iparágak maradtak meg, s ezek is legnagyobb részben külföldi cikkek elárúsítására szorítottak.

E lényeges átváltozás, ezzel egyidejűleg a magyar ipar rohamos hanyatlása azonban nemcsak e városban, hanem az egész országban általánossá vált, úgyhogy a 18-ik század vége s e század eleje az ipari formák, az ízlés és technika, szóval a magyar ipar holt korszakának jelezhető.

„...a mente kantusává vált, mi nálunk nem volt, s ezekből idegen mesterek élnek, az ő céheik abból nem boldogulhatnak.”

Történelmileg reánk nézve, mint érdekes mozzanatot, említhetem fel, hogy az erdélyi kormányzék 1778-ban, tehát több mint 100 évvel ezelőtt, gróf Bánffy György kormányzó a felség azon határozatát tudatta a városi tanácsal, hogy a műipar és kézi mesterségek tőkélyesbítése végett kézműipari előadások fognak tartatni, s az elméleti előadáson kívül egyik-másik géptani eszközzel gyakorlati előadás is lesz.

III.

A városi tanács csak két év múlva adta ki a rendeletet az ács, asztalos-, lakatos-, molnár- és kőművescéhek mestereinek, hogy büntetés terhe alatt küldjék az inasokat, legényeket és az ifjabb mestereket az itteni egyetemre, hol vasárnaponként reggel 7–8 óra között arra tanult kegyesrendi mathesis tanár fogja előadni a mesterségek törvényeit, a kezelés módját és alakját.

Ez volt tehát városunkban az iparoktatás terén az első kezdeményezés, de úgy tűnt fel, mint egy meteor, mely csak pillanatnyi világot szór.

Letűnte egy egész századig feledésben maradt.

Így szünetelt termelés és fejlődés tekintetében a magyar ipar is, mert azon

Meghívó a kolozsvári Mátyás-szobor 1896. szeptember 30-án tartandó „Alapkő-letéti ünnepélyére”. Murádin Jenő: A Mátyás-szobor és alkotója, Fadrusz János. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2008. 50.

idők szelleme így hozta ezt magával; a sokféle politikai versengések nyomása alatt egészen más irányba terelődött elődeink figyelme és tevékenysége.

A negyvenes években azonban a törekvések hazánk iparának fejlesztésére, vagy helyesebben megteremtésére újra ébredni kezdenek! Kossuth Lajos, Batthyáni és Wesselényi Miklós 1844-ben ipari védegyeletet alapítanak, melynek célja volt a hazai ipar támogatása. Sajnos, a forradalom megronta törekvéseiket.

1859-ben az absolut uralom alatt kelt egy ipartörvény, mely kétféle ipart különböztet meg, t. i. szabadipart és engedélyezett ipart, s kimondja a rokon iparágakat űző iparosokra nézve a „tesztületszervezet szükségességét”.

Városunk iparosai, kikből nem halt ki a múlt idők és tradíciók emléke, az újabb viszonyokba is beletalálván magukat, az 1860-ik évben egyelőre kezdet gyanánt megalapították az iparos olvasóegyletet, s később a jelenleg is fennálló „iparos egyletet”, mely leginkább az iparosok értelmisége, anyagi és szellemi jólétének emelését tűzte feladatául.

A céhrendszer megszüntetése magával hozta nemsokára az iparoktatás szükségességét is, mely téren mint első apostol tűnt fel Eötvös József, kinek elnöksége alatt 1867-ben megalakulván „az országos magyar iparegyesület”, most már a modern államok mintájára az iparoktatás létrehozását, mint az iparüzésnek és fejlesztésnek hathatós eszközét, tűzte feladatául. Így alakultak az első ipariskolák Budapesten, honnan

a jó példa városunkba is kihatván, már 1874-ben létesült egy alsó ipari oktató intézmény, a mai „kolozsvári községi iparostanonc iskola.”

Ezt követően 1879-ben alakult az „Erdélyrészi iparfejlesztő egyesület”, és néhány évvel később városunk lelkes hölgyeinek közreműködésével a női ipariskola.

**„A céhrendszer
megszüntetése magával
hozta nemsokára
az iparoktatás
szükségességét is,
mely téren mint első
apostol tűnt fel
Eötvös József.”**

Az 1884-ki törvénycikk felállította a szabad iparüzés elvét, de meghatározott képesítéshez kötötte gyakorlását. E képesítés elméleti és gyakorlati lett volna, úgyde az ipartörvény nem gondoskodott egyszerre arról is, hogy a jövő nemzedék iparosai a szükséges képesítéseket csakugyan meg is szerezzék; mert a kiképzés a tanonctartó mester önkényére, mondhatni hazafiúi érületére volt bízva, nem egy eset merült fel, hogy az illető tanonc sem ipart nem tanult, sem az iskolát nem látogatta, s mégis felszabadult, lett belőle rossz segéd, kontár, nyomorgó iparostanonc, ki

panaszol, megélni nem tud; a gyáripar megöli a kisipart.

Ilyen viszonyok között, míg a céhrendszer eltörlése, a szabad ipar jó vagy rossz kihatása feletti teoriák foglalkoztatták a mérvadó köröket s a közvéleményt, egy sokkal égetőbb szükséglet állott be, melyet jobban mi sem fejzhet ki, mint Trefortnak ismert mondása, mondhatni, vészkiáltása: „ipart kell teremtenünk, ha gazdaságilag és államilag tönkremenni nem akarunk!” Ez lett egyszerre a jelszó, melynek hatása alatt egyetlen állam sem fejtett ki oly nagy és messzeható intézkedéseket, ily rövid idő alatt, mint a miénk.

Egyszerre, egy és ugyanazon időben indult meg az akció az iparteremtés, -fejlesztés terén, kapcsolatosan az iparoktatás érdekével, s ha most egy pillanatra megszakadt szálát Kolozsvár város ipari történetének ismét felveszem, ezt teszem azért, mert az ipari szakoktatásnak s ezzel kapcsolatos intézményeknek létesítésében a kezdeményezés terén az elsők között áll Kolozsvár város!

Miután a fenn említett iparostanonc-iskola az elemi oktatást pótló intézménynek tekinthető, kívánatos volt, hogy a fontosabb iparágakat tanuló fiatal tanoncok a szakrajzolásban nyerjenek speciálisabb oktatást.

E cél elérésére Kolozsvár város létesítette a központi szakipar-rajziskolát, melyet 1884-ben meg is nyitott.

Bárha ezen iskola a kitűzött céljában évről évre megfelelő sikert is ér el, de mivel szervezeténél fogva csak a rajz mesterségében nyújt oktatást s ez csak egy segédeszköz az iparban, szükség volt egy olyan szakiskolára is, melyben a rajz mellett a kiválóbb mesterségek tudománya is előadatik, melyben az elméleti és közvetlen gyakorlati oktatás közelebbi kapcsolatba hozatnak egymással a mindkettő úgyszólván pædagogiai és szakszerű rendszerben tanítatik.

Ily célból jöttek létre 1884-ben Kolozsvár város, a kolozsvári kereskedelmi iparkamara és az állam segítségével a kolozsvári építőfa- és fémipari tanműhelyek, vagyis a mai állami építő-, fa- és fémipari szakiskola.

Megalakulván az ipari szakoktatás céljaira a fent jelzett tanintézetek, most már ismét annak merült fel szüksége, hogy egy oly gyűjteménytár létesüljön, mely a különféle iparban előforduló nyersanyagokat, azok feldolgozási, kikészítési módjait, az újabb találmányú gépeket, mintául szolgáló iparcikkeket foglalja magában, mely gyűjteménytár, míg egyfelől a szakoktatás céljaira is

A Korcsolyacsarnok és a szökőkút Koložsvár egyik népszerű helyén, a Sétatéren

használható, másfelől alkalmat nyújt arra, hogy az iparosok, a fogyasztó közönség is megismerkedhessenek mintaszerű újabb kori iparcikkkel, végre hogy alkalom nyíljon arra, hogy mestereink műhelyeikben koronként készített kiválóbb tárgyaikat kiállíthassák, hogy azokat a rendelő közönségnek bemutatathassák!

Egy ilyen technológiai iparmúzeum már a megalapítás stádiumában volt, midőn Koložsvár város törvényhatósága azon nemes lelkű határozatot hozta, hogy ezen iparmúzeum felszerelésére, illetve állandó elhelyezési céljára 30.000 forintot adományoz s azt is elhatározta, hogy legyen ezen iparmúzeum örök emléke Ő Felsőge, a király koložsvári látogatásának, viselje nevét, legyen az „Koložsvári I-ső Ferenc József iparmúzeum!”

Az ige testté lett, s az iparmúzeum 1887-ben egy mindig emléken maradó szép ünnepéllal meg is nyílt.

Tizenkét éve ma annak, hogy iparunk szakszerű fejlesztéséhez ezen alkotások hozzá járulnak. E 12 év ugyan csekélynek látszhatik időben, de annál messzehatóbbak és jelentékenyebbek azon számos tervezetek – ha mindjárt a kísérletezések jellegét is hordják magukon –, melyek ezen idő alatt keletkeztek és létrejöttek, s ha mi most az

eddig szerzett tapasztalatok alapján ma újabb és újabb gondolatok tömkelegébe merülve, nem is látjuk távlati képét ezen intézmények üdvös kihatásainak, ha igaz a nagy Eötvösnek azon mondása: „Minden tettnek mérlege a siker”, annyit ma már biztosan látunk és tudunk, hogy a munka nem volt sikertelen, mit bizonyít az a tény, hogy iskoláink szervezete – ha szintén némely formáiban eltérőleg is – követésre méltó például szolgált az ország számos városai számára!

És most, midőn a millenniumi nagy nemzeti ünnepélyen nemcsak hazánk fennállásának, de egyszersmind kézmű-, gyári iparunknak az utolsó évtized alatti óriási fejlődése tényét is ünnepeltük, mi is részt kérünk ebből, mert úgy érezzük, hogy ezen fejlődéshez az ipari szakoktatás intézményeivel erőnk és tehetségünkhöz képest mi is hozzájárultunk. Hogy ezen feltevéseink igaz, bizonyítja azon öröndetes tény, hogy a nem csekély munkássággal teremtett és fenntartott intézmény nemes ügyét most már maga az állam vette a kezébe, amidőn ehhez hozzáveszem még azon másik öröndetes tény is, hogy szintén nem csekély fáradozások után Koložsvár város áldozatkészségével most már egy új, végleges hajlék építése is a legközelebbi

jövőben biztosítva van, s nem csak teljes megnyugvással, de büszke érzettel léphetjük át a második ezer év küszöbét!

(A szöveget a mai helyesírás szerint közöljük, megtartottuk viszont a nyelvi, kiejtésbeli sajátosságokat, illetve az idegen szavak írásmódját.)

Jegyzetek

- 1 Gaal György: *Születtek Koložsvárt*. Polis Könyvkiadó, Koložsvár, 2016. 190.
- 2 Pákei Lajos: Az iparmúzeum. *Koložsvár*, 2. évf. (1888. december 24.) 298. szám 3.
- 3 A szövegközi képek Pákei Lajos munkásságából, annak millenniumi, 1896-os évéből merítettek. Ekkor helyezték el a Mátyás-szobor, valamint a Ferenc József Technológiai és Iparmúzeum Malom utcai épületének (28. szám) alapkövét, ekkor kezdték el a Kioszk és a Korcsolyacsarnok sétatéri épületegyüttesének építését, de közben a Redut épületének Városi Vigadóvá történő kiépítésére is javaslatot tett, millenniumi zászlót tervezett, és ebben az évben épült fel Fadrusz János műtermes villája a budapesti Naphegyen.
- 4 Pákei Lajos: Koložsvár ipari múltja I. *Koložsvár*, 10. évf. (1896. november 7.) 255. szám 2.; II. *Koložsvár*, 10. évf. (1896. november 9.) 256. szám 1–2.; III. *Koložsvár*, 10. évf. (1896. november 10.) 257. szám 1–2.

Serdült Benke Éva |

Fújd el, jó szél, fújd el, hosszú útnak porát... (1.)

„Az emigráns mindig téved, amikor az elhagyott haza egyéniségeit és jelenségeit bírálja – kilépett az érzelmi varázskörből, nem tudja többé az otthoni szavak és tünemények igazi értelmét és értékét. De éppen úgy téved otthon az, aki az emigránsokban kóbor ritterek falkáját látja. Végül is, nem mindenki hazaáruló, aki önként és nagy áldozatokat vállalva elment hazulról, mert attól tartott, hogy kényszerítik cinkosnak lenni egy gaztettben.”

„A

pannón dombok dermedten fekszenek, / tengődöm itt, és közben menni vágyom”¹ – idézzük az erdélyi költő, Markó Béla szavait, és magunkban hozzáteszünk, hogy talán többet szolgált volna a magyar lírának azzal, ha a politikában eltöltött évtizedeit a költészetre fordítja. Lassan haladunk, és nézelődünk, a niklai remete halhatatlan sorai is ezt a 2019-es őszt festik még szemléltetőben a tájra: „Hervad már ligetünk, díszei hullanak, / tarlott bokrai közt sár-ga levél zörög, / nincs már labirinth...” Amint körbefordulunk, a táj fenséges, a novemberi haldoklás is méltósággal történik itt, a Balaton-felvidéken. Húzzuk az időt, hogy minél többet elraktározhassunk ebből a lenyűgöző, halni készülő világ látványából. A ház, melyhez igyekszünk, a 18. században épült, matuzsálemi korú, múltjának minden értékét nem hivalkodóan, de diszkréten mutatja, sugallja egy hajdani világ értékrendjét és életfelfogását. „Non videri, sed esse.”² Így éltek eleink, s hagytak ránk valamit, amit ma már megnevezni sem tudunk, maradékait pedig még megőrizni sem.

Házigazdánk koráról csak hófehér haja árulkodik, megromlott látását se észrevenni, ahogy felénk siet, és üdvözlől minket. És az időpont, ez a november hetedike, melynek világot megrengető eseménye valójában októberben történt, de a sarkaiból mindent kiforgató korunk ránk kényszerítette, hogy novemberben emlékezzünk rá. Sőt,

még ünnepelnünk is kell azt, ami romlást hozott ránk. Hamisan emlegetni a múltat, s ebből következően a jelent is meghamisítani. Ma már persze tudjuk, hogy egy élet akkor számít, ha teljes, ha végleges, a hamis múltnak pedig nincs jövője. A történelem időről időre megismétli önmagát, ha másképp nem, hát úgy, hogy saját sorsunkban ismétlődik. Ami mindig jelen van, az a menekülés. Honnan, hová? Jobb, ha mindig rákérdezzünk, melyik menekülésről beszélünk. Besenyők, kunok, tatárok, törökök, császáriak, bolsevikok, vörösök elől menekülünk? Azokon a hajdani, borzalommal teli januárokon a madéfalviak kétségbeesett futása volt tragikusabb a császáriak ágyú elöl 1764 januárjában a nagy hegyeken túlra, netán a nagyenyediek menekülése 1849 januárjában Axente Sever bandája elől? Vagy százvezrek menekülése a Nagy Verekedés idején a román betörés elől, esetleg 1944 őszén a Maniu-gárdisták elől? Vagy velük egy időben a szovjet katonák zabrálása, erőszaktevői elől? Kik fosztottak meg mindenüktől, földtől, szabadságtól, hazától, és melyik időben? Egy mániákus diktátor korában, vagy már korábban? A mi nemzedékünk mi elől menekült? Minket már nem vertek, nem kísértek megkötözve, kivéve azokat, akik „kézre kerültek”. Megszorongatni egy kicsit, behálózni, megverni a határon elfogottakat, ez is megtörtént. „Csupán csak fiatal éveinkben lehallgattak, berendeltek,

A történelem időről időre megismétli önmagát, ha másképp nem, hát úgy, hogy saját sorsunkban ismétlődik. Ami mindig jelen van, az a menekülés.

Szilágyi András (jobb oldalon) öccsével, Szilágyi Istvánnal és nővérével, Szilágyi Erzsébettel 1955 körül

könyveinket elkobozták, lakásunkat felforgatták, számon kérték külhoni barátainkat, levelezésünket ellenőrizték, bezárták előttünk az országhatárt, elszámoltattak, miért nem vonultunk fel, miért nyitunk meg szilveszterkor két pezsgőt, miért ütött nekünk kétszer éjfél az óra, miért lett könnyes a szemed, ha felzengett a *Himnusz*?” – kérdezi Ferenczes István könyvében, veszedelmekről álmodva. Amikor pedig három napig elhittük a testvériséget a többségiektől, 1989. december végén a tisztulni látszó ég alatt, ránk köszöntött a fekete március, amely sokakat újabb menekülésre készített. És a megvadult tömeg 1999 októberében az aradi várnál, vagy legutóbb 2019 őszén az Úz-völgyi honvédsíroknál? Nem menekülésre készítené a biztos veszedelem elől a már sokat tapasztaltakat? Vagy ellenkezőleg, a mégis maradásra?

„A szomorú magány most már életünk végéig valamennyiünk sorsa, akik eljötünk hazulról. Legfőleg társalogni tanulunk meg, beszélni többé soha.”

Tudtuk, „az emigráció nem szórakozás vagy kalandkeresés. El van úzve az ember a hazájából, sok mindent és sok mindenkit hátrahagyva, gyakran életért futva, mikor nincs semmije a testen viselt ruháján kívül, bizonyosságok, perspektívák, remények híján van az ember. Sokan ismert művészek, tudósok, politikusok voltak hazájukban, aztán nyomorúságban vegetálnak az ismeretlen és közönyös új világban, s ha kenyérhez juttatják, hálaból elfogadnak bármilyen munkát, vagy támogatást”

– világosít fel minket Ferenczes István csíkszeredai író a *Veszedelmekről álmodom* című kötetében. Így is történhet. Mégis útra keltek tízezrek a jobb élet reményében, és elhagyták szülőföldjüket. „Háborgó tengerhez leszen hasonlatos azoknak a lelke, akiktől elveszik anyai nyelvét, kénköves tüzeket átszörtetve tudhat csak visszatalálni a kebelébe” – olvashatjuk a kötetben a próféta igazát. Amikor pedig az útra kelők, a kivándorlók visszatálnak szülőföldjükre, talán már túl késő. „Szülőföld, immár szülők nélkül, milyen csodálatos jelentésváltozása a szónak – hiszen a szülők immár eggyé váltak a földdel” – írja Szabó Gyula erdélyi író.

Hol maradt a szülőföldje a Balaton-felvidéken otthonra találó, otthont teremtő erdélyinek – Medgyes fiának, Szilágyi Andrásnak?

Hol maradt a szülőföldje a Balaton-felvidéken otthonra találó, otthont teremtő erdélyinek, a több száz kilométerre onnan a hajdani Királyföld szép középkori városának, Medgyes fiának, Szilágyi Andrásnak? A szülőföld ott van, ahol hagyta, elárvultan, a felismerhetetlenségig megváltozva, gyermekeitől megfosztva, mint a többi büszke szász város, a fallal körülvett zárt világ, a csak véreit befogadó közösség, a „volt egyszer egy város” legendája. A nyolcszáz éven át szászok lakta

hajdani királyi város neve³ alighanem a Medgyes nembeli székely törzsnévből származik, és nem a vérpiros édes gyümölcsből. A honfoglalás után itt letelepedett székelyek már-már hazájuknak érezték ezt a földet, amikor 1148-ban II. Géza király Erdély déli határvidékét szemelte ki arra, hogy német anyanyelvű hospeseket telepítsen oda a határvidék védelmére. A székelyeket tovább küldte mai területükre, a hegyes, erdős, szántóföldben nem túl gazdag területre. A székelyek felszedelőzködtek, és királyi parancsra szekereiket északkeleti irányba indították. Aztán tovább forogott a világ kereke, 1206-ban immár II. András király kiváltságokat adott („*primi hospes regni*”) a szász lakóknak, később pedig, amikor a határvédelemre német lovagrendet is telepített a magyar király, jogait kiváltságlevelében rögzítette, az Andreanumban, amelyet a szászok az erdélyi szászország arany szabadságlevelének neveztek.⁴

1267-ben újabb német ajkú telepek érkeztek a Rajna és Mosel vidékéről. A Királyföldnek nevezett területen, a Barcaságon a szász telepek olyan jogokat kaptak, amelyek egy nyolcszáz éven át tartó fejlődési ívnek ágyaztak meg. Ezeket a kiváltságokat a magyar királyok és az erdélyi fejedelmek az évszázadok során összesen huszonkét-szer erősítették meg mindaddig, míg az idők szele el nem sodorta a kapott jogokat. 1322 után újabb betelepítések következtek a tatárok által kipusztított lakosság pótlására, és lassan elterjedt a „szász” összefoglaló megnevezés, kialakult egy közös nyelv, egy erdélyi szász dialektus.

Arra nem lehet egyértelmű választal szolgálni, hogy az erdélyi szászok a mindenkorai magyar uralkodók által megerősített jogaikért cserében hűséggel szolgálták-e a magyar hazát. Az említett Medgyesen 1789-ig, II. József rendeletéig csak szászok lakhattak. „A császár cseppet sincs tekintettel a város lakóinak németiségére, megszünteti kiváltságait, bebocsátja a szászok városaiba a magyarokat és románokat, majd kincstári tulajdonnak nyilvánítja az Universitas Saxonium, a szász közösség vagyonát” – utal II. József rendeletére Száraz György.

Medgyes fontos döntések színhelye volt az idők során. A 14. századtól szabad királyi város rangot kapott, Mátyás király 1477-ben a török veszély idején engedélyezte a városnak zsoldos katonák felfogadását, ezután már civitas Mediansisként emlegették a korábban csak vásáros helyként ismert települést. A 16. század közepén, 1545-ben a

Szilágyi András Medgyesen 1963-ban

szászok itt mondták ki a lutheránus hitvalláshoz való egységes csatlakozásukat. 1576-ban egész Erdélyre nézve jelentős esemény történt Medgyesen: az erdélyi országgyűlés színe előtt itt kérte fel a lengyel küldöttség Báthory István erdélyi fejedelmet a lengyel trón elfogadására. Mindezt a város legszebb épületében, a Schuller-házban, melynek barokk kapuját két kőoroszlán díszíti ma is. Néhány évtized múlva, 1605-ben az erdélyi országgyűlés itt szavazta meg Bocskai István fejedelemmé választását. A korábbi dicső múltat a történelem vihara elsöpörte, a kiegyezés után 1867-ben az erdélyi szászok jogait biztosító önkormányzati szerv, a szász egyetem (Universitas Saxonum) egy tollvonással megszűnik létezni, a szászok kiváltságaival együtt.

Hogyan döntöttek az erdélyi szászok az olyan magyar sorskérdésekben, amelyek az ő jövőjüket is befolyásolták? E tekintetben nem sok hízeltörténelmi emléket őrzünk róluk. Ez a népcsoport kis létszáma ellenére mindig rendkívüli szerepet játszott Erdély gazdaságának fejlődésében, művelődésében, politikájában. Minden döntésük, szerepvállalásuk arra irányult, hogy legősbibb autonómiájukat fenntartsák és megőrizzék. Az 1790. december 21-én Kolozsváron, az erdélyi országgyűlésen megszavazott nyelvi törvényt – a magyar nyelv hivatalos nyelvre emelését – megghiúsította a szászok ellenállása, ezért továbbra is a latin maradt a diplomáciai nyelv. 1848-ban szembefordultak a magyar forradalommal, a császári seregeket támogatták, Stefan Ludwig Roth szászmuzeumi evangélikus

lelkész papi ruhájába rejtve vitte el az erdélyi szászok hűséglevelét Bécsbe, de Kolozsváron elfogták, és hazatérésért kivégezték a Fellegváron. Véres papi köntösét sokáig őrizték a megyesi evangélikus templom kis múzeumában. Nevéről később utcát, majd gimnáziumot neveztek el az 1930-as években. A város evangélikus temetőjében ma is áll az obelisz, melyet Ludwig Roth születésnapján a német iskolák virágcsokorral díszítettek, zeneszóval vonultak ki a nemzeti hős emléke előtt tiszteletüket tenni. Mindezt aztán elsodorta a kommunista időszak.

Ára volt minden egyes erdélyi száznak, ha ki akart vándorolni ősei földjére, akkor éppen Nyugat-Németországba.

1919-ben a Szász Nemzeti Tanács az új hatalmi viszonyokat elfogadva nyilvánította szándékát Medgyesen, miszerint nemzete jövőjének érdekében támogatja Románia és Erdély unióját – majd ezt január 8-án, Gyulafehérváron meg is szavazták. Aztán a második világháború után, 1944-ben minden politikai jogukat elvesztették sokmillió honfitárssal együtt, nagy részüket a Szovjetunióba hurcolták, és a hatvanas évektől árusítani kezdte őket a kommunista hatalom. Ára volt minden egyes erdélyi száznak, ha ki akart vándorolni ősei földjére, akkor éppen Nyugat-Németországba. A kommunista kormány

szabályos fejpénzt kapott értük, melyet belekalkuláltak az ország valuta-bevételébe. Vagyonukat hátrahagyva mehettek Isten hírével. Menekültek hát ők is arról a földről, mely nyolc-száz éven át a hazájuk volt, nem sejtve még, hogy hajdan büszke házaikba, portáikba idegenek települnek. Gótikus erődttemplomaikat a román idegenvezetők úgy mutogatják a külföldi turistáknak, mint a Románia nemzeti múltját képviselő több évszázados értékeket. Az ódon falak között nem a harang szól, hanem kuvik hirdeti a lejárt időt. Az 1970-es években Medgyes lakossága már hatvanezer felett volt, ebből több mint negyvenezer román, tizenkétezer német, valamint tízezernél is kevesebb magyar. Harminchét évvel később, 2007-re pedig a német ajkú lakosság létszáma ezeregyszázra csökkent.

A város, melynek sok híres szülőtte volt,⁵ már a 16. század elején monumentális városfalat épített, majd ezt még újabb veszedelmek idején megemelte, megerősítette. Medgyest tizenkilenc torony és bástya védte minden veszedelem ellen. De a román impérium 1919-es kezdetétől, majd 1944 után, valamint a kommunista időben ez már nem volt elég: a hatalom letiporta, majd a felismerhetetlenségig megváltoztatta úgy, ahogy Erdély számos szegletét. A román politika Gyulafehérváron 1919-ben tett ígéreteit se a magyarokra, se a szászokra nézve nem váltotta be.

„A nyugat tevékeny segítségével ez a rozoga, kegyetlen, emberszabású rendszer soha nem lehetett volna olyan hatalmas, mint amilyen ma.”

Itt, ebben a dél-erdélyi városban, Medgyesen élt Szilágyi András. Az apa, id. Szilágyi András a trianoni békediktátum estéjén magyar állampolgárként feküdt le, majd román állampolgárként ébredt fel. A város arculata gyorsan változott, a régi meghatározó iparágak helyett hirtelen nagy gyárak épültek. Például fellendült a bőripar, szép jövő elé is nézett, mert a hadiipar hasznát vette. Szilágyi, a régi vágású úriember, akinek tímárüzemei voltak Medgyesen és Erzsébetvárosban, sem Trianon, sem 1944 után nem volt megbízható polgár a berendezkedő hatalom számára, nem tudott együtt ugatni a „magánszorgalmú kutyákkal”, el is vitték 1947-ben börtönbe átnevelésre. Először csak fél évre hurcolták el szabotázs vádjával a segevári börtönbe, mondván, hogy akadályozza az ipar szocialista átalakítását. Majd rövid időn belül több évre bekerült az enyedi, majd a karánsebesi börtönbe

Szilágyi András (középen) öccsével, Szilágyi Istvánnal és nővérével, Gorzó szül. Szilágyi Erzsébettel 2017 júniusában

is. Ezzel meg is szűnt a medgyesi magyar bőrkisiparosok élettere.

Id. Szilágyi András úgy került haza a börtönből – borotvált fejjel, soványan –, hogy kisebb gyermekei nem ismerték fel. A szűkös években az anya állt helyt, eltartotta, nevelte a három gyermekét. András, a középső fiú a szász Medgyesről a marosvásárhelyi nagyírájú református fiú gimnáziumba⁶ került. A vásárhelyi, akkor még színmagyar gimnáziumban a tanárok ki nem mondott nevelési elve volt a hatalom árnyékában megőrizni mindent, amit a diák otthonról hozott. A rájuk kényszerített évfordulókat, megemlékezéseket meg kellett tartani.

1953-ban, Sztálin halálhírére a diákok ott is – mint mindenhol máshol a szocialista táborban – gyászórséget álltak a díszteremben. De bent, az osztályteremben olyan tanárok álltak a katedránál, mint Balaskó Nándor, a később külföldön nemzetközi hírű szobrászművész; Pálffy Antal, aki Bolyai Farkas katedráján harminchárom éven át szolgálta a matematikatanítást; Kiss Elemér, Bolyai János hagyatékának feldolgozója; Nemes Károly, aki egyik hőse volt Székely János második világháborús regényének, *A nyugati hadtestnek*; Dragomán Pál, örmény származású tudós-tanár, múzeumigazgató, a ma ismert Dragomán György író nagyapja; továbbá Bandi Dezső, Barabás Béla, Bukaresti Erzsébet, Csekme István, Csernáth Ernő, Kiss Zoltán, Kozma Béla vagy Filep Sándor.

Szilágyi Andrásnak 1954-ben, az érettségi előtti hetekben – akkor még szovjet

mintára 10. osztály végén volt az érettségi, a középiskola tehát három évből állt – el kellett hagynia iskoláját. A bűne az volt, hogy osztálytársaival közösen egy színelőadást tartottak tanév végén, amelyben kikarikírozták tanáraikat némi politikai éllel, ez pedig kimerítette az osztályellenesség fogalmát. A biztos kicsapás elől jobb volt elmenni. Az iskola segítőkész, igazi nevelőként viselkedő titkára, dr. Ágoston Albert tanácsára elhagyta Marosvásárhelyt, otthon munkát keresett, az államosított börgyárban lett fizikai munkás. A következő tanévre, 1955-ben beiratkozott a nagyenyedi kollégiumba. Ott már tudtak róla tanárai, úzött vadként érkezett, belőle nem kellett és nem lehetett „új embert csinálni”. Osztálytársai elfogadták, ő elveszett a közösségben, felszívódott benne, nem volt szem előtt, nem tűnt ki semmiképpen. A családok befogadták a társainál érettebb, tájékozottabb fiút. Született, elvegyült, és még nem tudta, hogy ki is fog válni, bár ez ki nem mondott célja volt. „Óriások vállalai”⁷ vagyunk, sugallta az iskola szelleme. A diákok előtt a múlt óriásainak felemelő példája állott, tudták, hogy törpék még, de elődeik vállaira kapaszkodva, az ő bölcsességükkel élve talán messzebb is láthatnak. Nem sejtették még, hogy a kor, melyben élnek, törpék, percemberké kora, nekik kell hát óriásokká válniuk, ha életüket teljessé, tartalmassá akarják tenni. Ha az enyedi diákok a kollégium könyvtárának ajtaját megnyitották, olyan tudós filológus tanárok fogadták ott őket, mint például Borbáth Károly⁸, volt tehát kitől tanulniuk.

Szilágyi András 1956-ban érettségizett Nagyenyeden. Már akkor tudta, hogy nem lesz könnyű szigetként megmaradni magyarnak, főleg hogy egy kis, mindenből kirekesztett sziget tagjaként élt addig is. Büntetett előéletű, elítélt apával az egyetemekre nem is pályázhatott a református kollégiumokat megjárta, művelt, olvasott fiú, akinek nagyapja a medgyesi református templom harangjának öntéséhez gyűjtött adományt a legszigorúbb időkben a maroknyi gyülekezetből. Az unoka megtalálta az egyetlen helyet, ahova ezzel a múlttal is fogadták, és ő jelesen meg is felelt ennek a bizalomnak. Felvették a kolozsvári református teológiára, ahol barátokra lelt. A Zöld Cukrászdában sokszor ültek együtt a diáktársak, akik egymással vitatkoztak vagy olvasmányaikat beszélték át. Október végén lesték a rádió híreit Budapestről, hallottak a harcokról, a fiatalok hősiességéről. Tudtak a pesti események kiváltotta kolozsvári eseményekről is, a diákok mozgolódásairól, ők is részt vettek diákgyűléseken, egyeztettek követeléseiket a városi egyetemisták szervezeteivel. A szabadság eszménye mindnyájukban élt, magyar, román társaikban egyaránt. Szimpatizáltak a magyarországi diákok szabadságért folytatott harcaival, így aztán közülük is sokan börtönbe kerültek. Szilágyi András is részt vett azon a halottak napi megemlékezésen a Házsongárdi temetőben, amely később sok diák letartóztatásához, majd elítéléséhez vezetett.

Ő is részt vett azon a megemlékezésen a Házsongárdi temetőben, amely később sok diák letartóztatásához, majd elítéléséhez vezetett.

Kolozsváron is olyan volt már a hangulat novemberben, hogy katonai járőrök cirkáltak mindenütt, az utcán megállni se lehetett. Gyanúsnak számított már az is, ha két vagy három ember egy helyen tartózkodott, a hatóságok többnyire szétzavarták őket. Az egyetemeken is megjelentek ismeretlen civil személyek, az elhárítás emberei, szaglászok, hallgatóztak, hogy lebuktassák a rendszer ellenségeit. Később következtek a durva kihallgatások, a végén pedig jöttek az ítéletek, az évtizedekre szóló börtönbüntetések, a kényszermunkák, a halálos ítéletek. Tanárokat, diákokat ítélték el a protestáns teológiáról is,

Családi körben: Szilágyi András gyermekeivel, Mátéval, Annával és Bencével, valamint feleségével, Kósa Anikóval a Veszprém vármegyei Barnagon 2022 novemberében

többeket végeztek ki az 1958-as, 1959-es koncepciók perke után.

(Folytatjuk a következő lapszámunkban)

(A kiemelt idézetek Márai Sándor Napló 1945–1957 [Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó, Budapest, 1990] című kötetéből származnak.)

Jegyzetek

1 Markó Béla: Költők koszorúja, 1987. In: *Kannibál idő. Válogatott versek 1968–1989.* Könyves Kálmán Kiadó – Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1993.

2 „Nem látszani, csak lenni” – Gróf Andrássy Dénes feleségének, Franciskának a jelmondata a síremlékén.

3 A százok évszázadokon keresztül védtek autonómiájukat, melynek alapvető pontja volt a más nemzetek betelepítésének tilalma Szászföldre. A hajdani nagyszabeni katolikus iskola rektora, Joseph Carl Eder 1792-ben kiadott, latin nyelvű könyvében oklevelekre hivatkozva kifejti, hogy a szászok bevándorlása II. Géza hívására történt. Erre azért volt szükség, mert a magyarok barbárok voltak, megbízhatatlanok, rebellis természetűek, nem értettek a hadviseléshez. Géza király irigyen nézett Németország, a nyugalom, a rend, a kultúra hazája felé. Ezért hozta Erdélybe a szászokat, akiknek különállása ma is a rend és fejlődés biztosítéka. A göttingai professzor, A. L. Schlöser 1795-ben kiadott könyvében (*Kritische Sammlungen zum Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*) a szász történetet összekapcsolja az általános német történetemmel, mint annak egyik helyi jelenlétét. Megjegyzik, hogy hajdan a németek

is barbárok voltak, de a szász már kultúrnépként érkezett „a műveletlensége miatt rosszhírű” nép közé, fegyverrel védte az országot a barbár támadások ellen. Majd megjegyzi, hogy a szász története Erdélyben. Ez a „durva ázsiai horda” akkor érkezett Európába, mikor a német és szláv államok már megalakultak, s az ő segítségével a „vad horda” néppé alakult. (In: Száraz György: *Erdély múltjáról jelenidőben.* (Gyorsuló Idő sorozat). Magvető Kiadó, Budapest, 1998.)

4 1224. II. Endre magyar király kibocsátja a szászok jogait rögzítő kiváltságlevelet, akik között találunk teuton-flamandot, szászt, svábot és francia nyelvűt is. A király a szász vidékeket, akárcsak a Székelyföldet, egybefüggő területnek, territóriumnak nyilvánítja, irányítását a nagyszabeni királyi ispán alá rendeli. A király kinyilvánítja, hogy más nemzetiségű népeket a földjükre nem telepít. A kiváltságlevelével tartalmazza az önálló jogrendszer, közigazgatás, királynak fizetendő adó leírását, a szászok hét városának és kétszázötven falujának jogkörét, szervezetét is.

5 Medgyes hírességei között megemlíthető Weiss Mihály (született Medgyesen 1569-ben, meghalt Fogarason 1612-ben), aki Brassó város főbírája volt; Dugonics András, az első magyar regény, az *Etelka* írója (1786), aki a medgyesi piarista gimnázium diákja volt; Gari Gyula operaénekes; Binder Ottó magyar királyi vezérőrnagy, lovas olimpikon; Kócziány László irodalomtörténész, aki Nyíró József egyik lányának, Rékának a férje volt; az 1892-ben, Medgyesen született Lám Béla, aki rövid ideig Boncza Berta vőlegénye volt, majd az első világháborúról és a szibériai fogságáról könyvet írt *A körön kívül* címen; Nemes Levente színész; Patrubby Miklós, a Magyarok Világszövetségének elnöke; Tóth Szűcs Ilona festőművész.

6 A Román Népköztársaság Minisztertanácsa a Marosvásárhely református fiúgimnáziumnak a Ranghet Iosif nevét adományozta 1952-ben „elismerése jeléül”. (Hogy ki volt ez a „jeles” kommunista, ma már csak a kutatók tudnák megmondani. Azt tudjuk, hogy Aradon született 1904-ben, és nem sokat lendített a kommunisták szekerén, mert 1952-ben Bukarestben meg is halt, 16 évesen már illegális kommunista volt, majd a párt káderosztályának vezetője. Hogy ott milyen érdemeket szerzett, azt csak az elhurcoltak, megkínzottak tudnák elbeszélni, ha mindezt túléltek volna.) 1956-ban az iskola fennállása 400., valamint Bolyai Farkas halálának 100. évfordulója alkalmából az intézmény november 17-én a Bolyai Farkas Középiszkola nevet vehette fel. Az 1960–61-es tanévtől román diákokat helyeztek át az addig magyar középiskolába a helyi Papiu Ilarian Líceumból.

7 Umberto Eco *Sulle Spalle dei Giganti (Óriások vállai vagyunk)* című esszékötetete.

8 Borbáth Károly 1931-ben született Vargyason, a székelykeresztúri unitárius gimnáziumban érettségizett, magyar történész, tanár, könyvtáros. 1954-ben Kolozsváron történész diplomát szerzett, középkori történelemből kandidátusi diplomát, majd doktori címet, tanársegéd volt a Bolyai Tudományegyetemen. Az egyetemi katedráról – meg nem alkuvó, történeti magatartása miatt – a tudós tanárt a nagyenyedi könyvtárba száműzték, majd onnan a kényelmetlenné váló könyvtárost a torockói állami általános iskolába helyezték. Nevét nyomtatásban szinte semmi nem őrti Romániában, páratlanul értékes magánkönyvtára, kézíratai, levéltári gyűjteménye a hagyatékkal együtt elkallódott. 1980-ban halt meg Vargyason, halála körülményei ismeretlenek. Nevét ma szülőfalujában az általános iskola viseli.

Orbán Csala

Jancsi és Juliska a kolozsvári operában

Á

prilis utolsó hetében a Kolozsvári Magyar Opera két gyermekelőadást is bemutatott, mindkettőt Toadere-Kovács Dalma vezénylete és elgondolása alapján állítottak színpadra. Az előadás beharangozója szerint Engelbert Humperdinck *Jancsi és Juliska* című gyermekoperáját az elemi osztályosoknak, míg Gaetano Donizetti *Don Pasquale* operájának egy átalakított változatát az 5–12. osztályos korcsoportnak ajánlották. A *Jancsi és Juliska* főszerepeit két szereposztásban játszották, a méltatás írója az április 25-i első előadáson vett részt, amelyben Jancsit Gáspárik Szilvia-Klára, Juliskát Gebe-Fügi Renáta, a Méz-boszorka szerepét Mányoki Mária, míg az édesanya szerepét Székely Zsejke alakította. Az édesapát Peti Tamás Ottó játszotta, az Álomtörpe tündéri valóját Modra Noémi varázsolta a kicsik elé.

Az előadás elején a zeneszerző húga, Adelheid szerepében Székely Zsejke

fogta meg nagyon ügyesen az előadás kezdetét hangos szóval követelő fiatal közönség figyelmét – percekig kiáltották, hogy „Kezdődjön, kezdődjön!” Peti Tamás Ottó bizonyította be nekünk, hogy a zengő férfihang Jancsi kisfiús hangjának tükrözésére alkalmatlan, ezért van szükség női énekesre ennek a szerepnek a megformálásához. Kedvességével és a színpadi könnyed, természetes jelenlétével egy fiatal fiú fogta össze az előadás jeleneteit, ám az ő kilétére, nevére nem derült fény, és szerepének lényegét vagy létjogosultságát sem sikerült megértenem. Az előadás bevezető részének szerepeit (Adelheid, a férfihangú Jancsi, fiatal fiú) játszó művészek neve sajnos nem szerepelt sem az opera honlapján, sem a nyomtatott és digitális reklámfelületeken.

A *Jancsi és Juliska* gyermekopera zeneszerzőjének neve nem olyan ismert, pedig egy 1977-ben felfedezett kisbolygót (9913 Humperdinck) is elneveztek róla. További érdekesség, hogy a zeneszerző emléke előtt tisztelgve Arnold George Dorsey brit könnyűzene-énekes felvette a nevét, művésznevét. Az „eredeti” Engelbert Humperdinck (1854–1921) nemcsak zeneszerzőként, hanem tanárként és zenekritikusként is dolgozott, több lapban jelentek meg írásai. Ő volt az, aki az első Mendelssohn-ösztöndíjat elnyerte 1879-ben, ami hozzájárult a fiatal zeneszerző itáliai tanulmányútjának finanszírozásához. 1880 és 1881 között Bayreuthban részt vett Richard Wagner *Parsifal* című operájának első színpadra állításában, később tanította is a német zenedráma megújítójának fiát, Siegfriedet. Fontos szerepet játszott az akkoriban még kevésbé ismert német nyelvű romantikus dailirodalom nagyja, Hugo Wolf műveinek nyilvánosságra juttatásában – ő ajánlotta többek között a *Mörike-dalok* (1889) publikálását a mainzi Schott kiadónál.

Gebe-Fügi Renáta (Juliska), Mányoki Mária (Méz-boszorka) és Gáspárik Szilvia-Klára (Jancsi) az előadás egyik jelenetében. Török Ádám felvétele

Humperdinck a *Jancsi és Juliskát* 1890-ben kezdte komponálni, a me-seopera az ő unokahúgai bábjátékához írt négy dalból nőtte ki magát. Az ope-ra hangszerelése és zenekari partitúrá-jának előkészítése idején Humperdinck halláskárosodást szenvedett, ennek következtében élete végéig részben si-ket maradt. A librettót a Grimm testvé-rek közismert meséje alapján a zene-szerző húga, Adelheid Wette (1858–1916) írta. Adelheid szövegkönyve jelentősen eltér a Grimm testvérek meséjétől, az ő változatában például Jancsi és Juliska anyja szerető édesanya, nem pedig go-nosz mostoha. A librettót Ábrányi Emil fordította magyarra. Az operát végül 1893-ban mutatták be Weimarban Ri-chard Strauss (1864–1949) vezényletével, hatalmas sikert aratva. Jancsi szerepét először Strauss későbbi felesége, Pauli-ne de Ahna (1863–1950) alakította.

A kolozsvári előadás kezdetén az Adelheidot alakító Székely Zsejke né-hány szóban felvázolta a mű keletke-zéstörténetét – a gyerekek reakciói-ra mindvégig nagyon figyelt, továbbá a korosztály nyelvi és szellemi sajá-tosságaihoz igazította mondandóját. Elmesélte, hogy Adelheid Wette az ő kislányai iskolai szereplésére írt szö-vegkönyvet, melyhez testvére, Engel-bert komponált kísérőzenét.

A mese tulajdonképpen hőse, Juliska valósággal megelevenedett a szemünk előtt Gebe-Fügi Renáta játéka által: bájos, kislányos modorával, mozgásával és el-képesztően aranyos mimikájával elhitte-tte közönségével, hogy ő a valódi Juliska. A kissé esetlen, lustácska Jancsi karak-terét is sikerült Gáspárik Szilvia-Klárá-nak találon megfognia. Kettőseikben szépen egymásba fonódó tiszta, kimun-kált hangjukkal és ügyes játékkal a figyelmüket még nehezen összpontosí-tó apróságok körében is áhítatos csen-det varázsoltak. A Jancsi kisfiús hangját „sikertelenül” visszaadó Peti Tamás Ottó észrevétlenül édesapává avanszálódott – öblös hangja, szép, telt hangszíne való-ban jobban illik az apai szerephez, a gye-rekek hamar meg is tapsolták.

Vajon rendezői következtelenség vagy szándékos karaktercsere rejlik az anya szerepének ábrázolásában? Az elején házsártos, kétszínű, kegyetlenkedő asz-szonyként látjuk, pedig a szövegkönyv szerint az anyai szerep ez esetben nem társul negatív vonásokkal. Mindez nem tűnne fel, ha az opera végén az addig go-noszkodó anya nem karjait kitarva vár-ná haza Jancsit és Juliskát. Az Álomtörpe álomhozását és a boszorkányos álomból való ébredést a gyermekkórus segít meg-érteni: amikor a tündéri Törpe énekel,

a kórus alváshoz kibontott hajú tagjai be-hunyják szemüket, majd az álom elosz-lásakor, a kedves fiú érintésére egyen-ként felébrednek. Bár nehéz lehet csukott szemmel mozogni a színpadon, egymás-ra figyelni és együtt énekelni, a gyerekek mégis ügyesen állták a próbát.

Megteremtődött a gyermekopera találkozása a leckeelőadással, mindkettő elemeiből szedegethetett puttonyába a kisiskolás.

A boszorkány érkezését mélyvonó-sok, fagott, kürt, üstdob hangszíne jelzi. Mányoki Mária kifejező, hiteles színpadi játéka kompenzálja az oly-kor nehezebben érthető szövegmondá-sát. Mézesmázosságával hiába igye-kezett a gyerekek bizalmába férkőzni, mert a zenei nyelv összes eleme – dal-lama, ritmusa, hangszíne, dinamiká-ja – más tartalmat sugall, mint a szö-veg és a színpadi játék. Erre a gyerekek ösztönösen reagálnak is, kár, hogy ezt a kontrasztot nem tudatosították ben-nük. Érdekes lett volna példázni, hogy a zene miként mesél el különböző tar-talmakat. Szó eshetett volna például a vadász-kürtjellel, pengetéssel, pasztorá-lis hangulatot árasztó zenével megfes-tett napfényes erdőről, vagy a testvérek táncra perdítő ritmusú, triangulum-tól csillogó örömeikéről az édesség-ház megpillantásakor. Szépen párhuzamba lehetett volna állítani, mondjuk az Álomtörpe énekét kísérő halk, har-monikus zenét és a gyermekkórus ko-rálszerű imáját a boszorkány rosszin-dulatát leleplező baljós hangzásokkal. Bár már lassanként megszokott a Ko-lozsvári Magyar Operában, hogy a ze-nekar a színpadon, és nem a zenekari árokban játszik, a kísérő zenekarról, a zenekari hangszerekről is lehetne pár szót mondani a gyermekeknek, akik közül sokan talán először jönnek operá-ba. Hasonló hiány szerintem, hogy nem esett szó a taps helyéről, szerepéről, sőt többször is a színpadról bátorították a közbetapsolást (Adelheid, Toadere-Ko-vács Dalma). Talán ha már a gyerme-keelőadások alkalmával elhangzana, hogy zenét, s nem pedig a mellettünk beszélgetőket hallgatni megyünk kon-centre, operába, és hogy a mű végén du-kál a taps, a felnőtt közönség körében is ritkulna a tételek közti, akár a művet

félbeszakító taps és nem odaillő beszéd, kurjongatás...

Tudjuk jól, a gyerekek képzelete in-tenzíven kötődik a látványvilághoz. A Venczel Attila által tervezett jelme-zek mesébe illőek. Ilyen például Julis-ka fodros gallérja, zoknija, ruhácskája, masnis copfjai, Jancsi micisapkája, rö-vidnadrágja, a boszorkány piros-arany, lángot idéző sállal ékesített fekete öltö-zéke, az Álomtörpe sziporkázó, a közön-ség akármelyik kislányát a lábáról leve-vő tündérruhája. Bár a díszlet ugyancsak Venczel Attila munkája, az kevésbé igé-nyes kivitelezésű, kevés kelléssel, jel-képes megoldásokkal dolgozik. Például a boszorkány kemencéje nem is jelenik meg a színpadon, a szereplők csak mí-melik a levegőben, ahogyan belenéznek, lépnek, másznak. A vetített háttérképek sajnos ritkán találók, túl gyakran válta-koznak, és legtöbbször egyenesen ízlés-telen (hatalmas zöld boszorkafej, hor-ror-mézeskalács, kísértetház, csontot fogó boszorkaárny, a *happy endet* okafo-gyottan jelző hatalmas *smiley* stb.). Ha már szükséges a vetítés, elég lenne há-rom, lehetőleg egységes stílusú kép is: egy, a családi otthont szemléltető, egy er-dős, és egy, a boszorka házát ábrázoló.

Dicséretes kezdeményezés, hogy gyermekeket megszólító előadások ke-rültek a Kolozsvári Magyar Opera reper-toárjába. Van rá igény, s fontos is a jövő közönségét megfogni, a zene szereteté-re és tiszteletére nevelni. Azonban ha az esemény leckeelőadás volt, ahogyan azt a bemutatót beharangozó, a karmes-terrel készített, és a kolozsvári *Szabad-ság* napilapban megjelent interjúban (Nagy-Hintós Diana – Toadere-Kovács Dalma: *Reméljük, hogy a leckeelőadá-sokkal a jövő közönségét neveljük*) ol-vashattuk, akkor miért nem hangzott el semmilyen magyarázat a mese tar-talma és a zene közti összefüggésekről, vagy a közönség etikettjéről? Ha pedig nem oktató célú, csupán gyermekek-nek szánt előadásról van szó, ahogyan a plakáton is megjelenik, akkor miért volt szükséges az operát csaknem felére lerövidíteni, megvágni?

Természetesen könnyebb egy elemi osztályos gyermeknek egy órát figyelni, mint kettőt, de ahogyan a Kacsóh Pong-rác *János vitéz* című daljátékának há-rom felvonását évek óta élvezik, ugyan-úgy talán a teljes *Jancsi és Juliskát* is megbírták volna. Ezúttal a két koncepció egyfajta szintézisét kapta a hallga-tó: megteremtődött a gyermekopera ta-lálkozása a leckeelőadással, mindkettő elemeiből szedegethetett puttonyába a kisiskolás, mind csodaélményeket, mind ismereteket.

Boros Ernő

Színjátszás a három terror idején

Huszonkilenc színházi évad Szatmárnémetiben

Cs

irák Csaba Szatmár megyében évtizedek óta hiánypótló, vagyis – az értelmező szótár szerint – „hibát, hézagot betöltő, valamely hiányt megszüntető” tevékenységet folytat a magyar kultúra több területén. Fél évszázadnál is régebben vállal magára önkéntesen megannyi olyan közösségi és közéleti teendőt, amely más személyek erkölcsi feladata, kötelessége lenne. Akár úgy is fogalmazhatnák, hogy Csirák Csaba hatvan éve dolgozik mások helyett (is), így egyfajta magyar kulturális intézmény szerepét tölti be Szatmárnémetiben, sőt egész Szatmár megyében. Ezt a feladatkört normál körülmények között egy állami költségvetésből fenntartott művelődési ház látja el népes személyzettel, ehhez képest Csirák Csaba egymagában, ingyen, sok esetben saját zsebébe nyúlva végzi a (mások) dolgát. A továbbiakban megpróbálom összefoglalni, hogy mi mindennel foglalkozott az utóbbi hatvan évben a Csirák Csaba névre hallgató, egyszemélyes magyar kulturális intézmény.

Amikor az 1960-as évek első felében gyógyszerészasszisztensként Nagykolcsra került, még nem létezett médiamenedzser, rendezvényszervező szakirányú, főiskolai művelődésszervezői képzés – ő azonban így is sikeres művelődésszervezővé vált. Munkaórán után levette a fehér köpenyt, és próbákat tartott az általa verbuvált szavalócsoporthoz munkahelyén, a patikában. Az elején csak egy szavalócsoporthoz volt, majd később hármat is összeállított: egyet kisiskolásokból, egyet középiskolásokból, egyet pedig munkásokból.

A szatmári, illetve erdélyi költők verseit népszerűsítő műsorokat nemcsak helyben, hanem környékbeli településeken is bemutatták – esetenként olyan kivételes szerzők részvételével, mint Kányádi Sándor vagy Gellért Sándor.

A szavalóműsorok egyfajta folytatásaként Csirák Csaba diákvetélkedőket hirdetett, amelyeken a versmondás mellett a megszólaltatott szatmári és erdélyi költők személyével kapcsolatos kérdések is fontos szerepet kaptak. Mivel ezek a magyar nyelvű, magyarokról szóló rendezvények rendszerint népes közönség előtt zajlottak, sok magyar embert megmozgattak, népszerűsítésre tettek szert, szervezőjük idővel szálkává vált a hatóságok szemében. Csirák Csabát egyre gyakrabban zaklatták, majd gyógyszerészként vidékről városba, Nagykolcsról Szatmárnémetibe helyezték. A hatóságok azt feltételezhatték, hogy a nagyvárosiakat nem tudja majd mozgósítani, ez azonban nem így történt. Csirák Csaba magyar szerzők (pl. Sütő András) műveiből pódiumműsorokat kezdeményezett, amelyekben maga is fellépett, ráadásul Erdély több magyarlakta nagyvárosában. Természetesen ismét meggyűlt a baja a hatóságokkal. Az anyanyelvről szóló, *Hiszek a szóban* című irodalmi összeállításuk rendezője, Gyöngyösi Gábor a Szekuritátéra került, majd kiüldözték az országból. Csirák Csaba viszont a továbbiakban is próbálkozott. Miután az 1982-es Arany-évfordulóra az általa összeállított balladaműsor bemutatását a Szekuritáté letiltotta, Bartók-emlékműsorát pedig csak egy alkalommal adhatták elő Nagykárolyban, végérvényesen bezárult előtte minden ajtó.

A kényszerűségből vállalt többévi cselekvési tilalmat az 1989-es rendszerváltó események oldották fel. Ekkor elemi erővel, robbanásszerűen tört fel Csirák Csabából az addig mesterségesen elfojtott, felgyülemlett tettvágy. Egymás után kezdeményezte és helyezte sínre a máig élő, hagyományteremtő magyar közművelődési rendezvényeket: elsőként a Gellért Sándor

vers- és prózamondó versenyt (1990), majd következett a Hajnal akar lenni népdaléneklési verseny (1991) és az Itthon helyismereti vetélkedő (1993). Előbbi kettő az országhatárokon is átívelt, hiszen a Kárpát-medencei magyar diákoknak, fiataloknak hirdették meg kultúraterjesztési, nyelvművelési és hagyományápolási célzattal. Az Itthon helyismereti vetélkedő azért is volt hiánypótló, mert nagyon sok romániai magyar vajmi keveset tudott saját települése múltjáról.

Csirák Csaba
színháztörténész
a szatmári színjátszás
történetének
elkötelezett kutatója.

Csirák Csaba alapító tagja volt a szatmári magyar orvosok és gyógyszerészek által 1990 februárjában bejegyeztetett Szent-Györgyi Albert Társaságnak. Ez volt a rendszerváltás utáni első romániai magyar civil szervezet, amely többek között kórházlátogatási programokat is indított, hét évig pedig önkéntesen működő telefonos lelkiségély-szolgálatot tartott fenn, elsősorban orvosok és lelkészek közreműködésével. A Szent-Györgyi Albert Társaság 1993-ban elindította az *Otthonom Szatmár megye* című magyar nyelvű könyvsorozatot, melynek Csirák Csaba a szerkesztője lett. A sorozatban egészen mostanáig 59 helytörténeti jellegű könyv láthatott nyomdafestéket, a történelmi témákon kívül a megjelent kiadványokban foglalkoztak egészségügyi és vallási kérdésekkel, de volt szó színjátszásról, oktatásról, a szatmári zsidók történetéről, színjátszásról és magyar népi építészetéről is.

Mindezekon kívül – vagy mindezek előtt – Csirák Csaba színháztörténész a szatmári színjátszás történetének elkötelezett kutatója. E minőségében (is) évtizedek óta szinte mindennapos látogatója az általa elérhető irattáraknak, archívumoknak, könyvtáraknak. Dokumentumokat tanulmányoz, újsággalékokban keres, kiadványokból jegyzetel, gigászi kutatómunkát végez. És persze könyveket ír. Tizenegy kötet jelent meg a már említett *Otthonom Szatmár megye* sorozatban, három pedig a szatmárnémeti Harag György Társulat színháztörténeti könyvsorozatában, egy a kolozsvári Ábel Kiadó gondozásában. Az összesen tizenöt könyvből nyolc színházi tárgyú, amely

a szatmárnémeti színjátszással foglalkozik.

*

A jelen írás tárgyát képező Csirák-könyv* előszavából – amelyet Bessenyei Gedő István, a Szatmárnémeti Északi Színház Harag György Társulatának igazgatója, egyben a kötet szerkesztője jegyeztet – a következőket is megtudhatjuk: a *Huszonkilenc színházi évad* című könyv kézírata előbb a *Szatmári színjátszás a terrorok idején*, majd a *Szatmári színjátszás a három terror idején* munkacímet kapta. Szatmárnémetiben az első dokumentált színházi előadást 1790-ben tartották. A kötet az elmúlt 230 év azon időszakáról szól, amikor az észak-erdélyi – benne a szatmári magyar, sváb és zsidó (magyar zsidó) – lakosság nagy megpróbáltatásoknak volt kitéve. Ez az időszak 1919 és 1948 közé esett, amikor három diktatúra (terror) is váltotta egymást – nem csoda, hogy a szatmári színjátszás ekkor élte a legnehezebb éveit. A szóban forgó, közel harminc év eseményei – legalábbis színháztörténeti vonatkozásban – még a szakmabeliek körében is alig ismertek. Nem véletlenül alakult így. A korabeli sajtótermékeket cenzúrázták vagy elhallgattatták, az egymást váltó politikai hatalmak sok tekintetben hírzárakat akartak, kitudódás esetén mielőbbi feledésbe merülést. A *Huszonkilenc színházi évad* című kiadvány egyik érdeme, hogy ezen a téren is rendet tesz az érdeklődők tudatában. A szerző szavaival élve elénk tárja „azt a hihetetlen küzdelmet, amit Szatmárnémetinek 1918–1940 között meg kellett vívnia a magyar szó, a magyar színjátszás megmaradásáért”. Továbbá feleleveníti „azt a tragédiát, ami színjátszásunkat érte a fasiszmus idején, különös tekintettel a német megszállás utáni 1944–1945 közötti időszakra”. Végül bemutatja „a kommunista terror alattomos, majd egyre nyíltabb fellépését [...], amely színházvesztéshez vezetett”.

Ízelítőül felsorolnék néhányat a Csirák Csaba által számba vett intézkedésekből, amelyek a nagyapáink által első román időként emlegetett korszak magyar színházait, színjátszását sújtották.

„A román csapatok 1919. április 19-én [...] vonultak be a városba. [...] Szatmárnémeti akkor 38 000 lakosú [...] nyelvi szempontból aránylag homogén, mert a sváb és zsidó származású lakosok döntő többsége is magyar anyanyelvű.”

Az új, 1919–1920-as színházi évadban „a szatmárnémeti magyar színjátszás megalázó, kiszolgáltatott helyzetbe kerül.” A város tulajdonát képező

színházépületet bérlő magyar igazgató bármikor – meghirdetett előadások, eladott jegyek esetén is – köteles egyik pillanatról a másikra szabaddá tenni a színház épületét az épp akkor ott szerepelni óhajtó műkedvelő vagy hivatásos román társulatnak.

A későbbiekhez képest enyhébbeknek tekinthető kezdeti kellemetlenségek után 1923-ban „Banu kultuszminiszter bejelentette, hogy fel kell oszlatni az Erdélyi és Bánsági Magyar Színészegyesületet (EBM).” A színigazgatókat Bukarestbe hívták, ahol a kultuszminiszter csak annak fejében volt hajlandó megígérni a nyolc magyar színház koncessziójának meghosszabbítását, ha írásban kifejezik egyetértésüket azzal, hogy az EBM Színészegyesület fel kell oszlatni. A színházi ügyek intézésére a Valóságügyi és Művészeti Minisztérium alakított egy központi színügyi bizottságot bukaresti székhellyel. A továbbiakban „ez irányította az erdélyi magyar színjátszás ügyeit is, és az történt, amit Bukarest akart.”

Az 1923–24-es évadra „a hatalomnak belső aknamunkával sikerült ellentét szítania a romániai magyar színházi erők között.” Szatmárnémetiben például a már megkötött érvényes koncessziós szerződést felbontva Gróf László nagyváradi színésznek adták bérbe a színházat, aki az addig közmegelegedésre tevékenykedő Szabadkay Józsefet románellenességgel és irredentizmussal vádolta meg. Hosszú ideig tartó huzavona vette kezdetét, ami egyebek között egy jó társulat szétveréséhez és közönségvesztéshez vezetett.

Idézet a *Rendkívüli Újság* 1925. június 22-i számából: „Szabadlára helyezték a zilahi irredenta galambokat. [...] A zilahi Wesselényi Kollégium két fehér galambja ellen az volt a vád, hogy titkos híreket visznek Magyarországra... A galambokat átszállították a bukaresti kémosztályhoz annak megállapítása végett, hogy csakugyan postagalambokról van-e szó, vagy sem. A nyomozhatóságok a vádat elejtették, egyrészt mert a galambok nem postagalambok, másrészt mert a több hétig tartó nyomozás során semmi olyan adat nem merült fel, amely a vád valószínűségét támogatná.”

Idézet a *Satu Mare* nevű román hetilap 1928. január 22-i számából: „Erdélyi Miklós a nagyváradi és a szatmárnémeti színház igazgatója tavaly kért és kapott a budapesti művelődési és művészeti minisztériumtól 55 millió koronát. Ezt megismételte az 1928/1929-es évadban is, ami nem más, mint irredenta hazaárulás. Amíg ezeket a pénzeket nem küldi vissza Budapestre, nincs

Csirák Csaba

mit keresnie Szatmárnémetiben.” És ez csak a Bukarestből indított ellehetlenítő kampány kezdete volt. (Azt azért érdemes megjegyezni, hogy Erdélyi egyéb szerződéses kötelezettségei mellett egy-egy előadásért 500 lej teremtért fizetett, ki kellett egyenlítenie az épület világítási, vízfogyasztási és fűtési költségeit is.)

Az 1930-as években a gazdasági válság miatt az állami intézményekből tömegesen bocsátották el a magyar alkalmazottakat, nőtt a munkanélküliség, társadalmi szintű elszegényedés következett be. Az egyre erősödő fasizmus légkörében mindez a magyar közösséget fokozott mértékben sújtotta. A színház fenntartása, a színészek számára méltó életkörülmények biztosítása rendkívüli erőfeszítésekbe került. Szerencsére – talán a reménytelen helyzetből való kiút keresés részeként – egyre több műkedvelő csoport jelent meg, amely színdarabok, operettek előadására is vállalkozott. Az egyházak keretében gyakorivá váltak a zenekari és kórushangversenyek. A különböző egyesületek közművelődési célú rendezvényeket és író-olvasó találkozókat szerveztek, tudományos előadásokat tartottak. Felvirágzott a magyar kórusmozgalom is.

A *Hétfői Friss Újság* 1930. december elseji számában az olvasható, hogy a színház napról napra üres, és a közönség megfélemledik arról, hogy a templomon kívül csak a színházban csendülhet fel a magyar szó.

Az 1932–33-as évadban az erdélyi magyar színjátszás zászlóvivőjének számító kolozsvári színház nem működött folyamatosan. „A kenyér nélkül maradt

nagyváradai színészek kisebb csoportokba verődve lépnek fel, hogy beszerezzék a létfenntartásukhoz szükséges minimumot. Az aradi és temesvári magyar színház már hónapok óta nem működik, akárcsak a váradiaiak, csoportokba szerveződnek, és járják a városokat és falvakat, mert enni akarnak!” Egyetlen erdélyi társulat „élvezhette tíz hónapi munka után kenyérgond nélkül nyári szabadságát: a szatmári”. Nem sokáig. Szabadkay József igazgató napi küzdelmet folytatott a gazdasági válság okozta súlyos gondok leküzdéséért, a színházteremért, a saját díszleteiért, a színház elfogadható karbantartásáért. „Mindezek mellett kivett a saját zsebéből 260 000 lejt, és a szatmárnémeti színházépületben felépítette az első vidéki forgószínpadot.” „Jutalmul”, továbbá mert román nyelvű színtársulatra akkoriban Szatmárnémetiben nem mutatkozott igény, a városi tanács 1933 decemberében azt a döntést hozta, hogy a színház épületét az Astra Román Kultúregyesület kapja bérbe mozivetítés céljára.

Az 1933–34-es évadban „a színházak mozivá való átalakításával” a hatalom „a magyar többségű városokban a magyar színjátszás teljes lezüllesztését és az igazgatók” csődbe juttatását idézte elő. A magyar előadások kezdési idejét a leghetetlenebb időpontokra tűzték ki, délelőtt fél tizenkettőre vagy este fél tizenkettőre. Ugyanakkor elég volt egy feljelentés, és a hatalom máris betiltotta az előadásokat.

Az 1934–35-ös évadban a városi tanács – a helybeli magyarság képviselőinek megkérdezése nélkül – bérbe adta a színházat az Astra Román Közművelődési Egyesületnek. Továbbá feljogosította az Astrát, hogy a termet kiadja albérlésre. Ilyen esetekben „a terem használatának fejében a magyar társulatnak a teljes bevétel 25%-át át kellett engednie az Astrának. A szokásos kedvezményektől, mint a színház fűtési, világítási költségei, a magyar társulat elesett. Sőt, a román nyelvű vendégjátékok alkalmával kötelező módon díjtalanul jelmezeket, díszleteket, kellékeket kellett biztosítani, emellett a fűtés, világítás költségeit is a magyar társulat fedezte. Azaz a magyar társulatnak kellett eltartania a román színjátszást városunkban. A magyar társulat a tizenkettőtől évente négy hónapot játszhatott.” A hivatásos „színészek mindennapi bérét sokszor csak adományokból lehetett biztosítani. (szigorú cenzúra miatt) a korabeli sajtóban azonban ennek nem adhattak hangot, sem a színészek, sem a közönség.” A magyar nyelvű műsoros előadások is szálkát képeztek

a hatalom szemében. Ilyen előadások kiadásaira, illetve jótékonysági célokra is csak belügyminisztériumi engedéllyel lehetett gyűjteni, a kérést pedig előadás előtt legalább két hónappal kellett felküldeni Bukarestbe.

Az 1935–36-os évadban „a közoktatási minisztérium rendeletet adott ki, miszerint az ország minden törvényhatósági városának kötelessége gondoskodni arról, hogy a színházban állandó román színtársulat működjön, melyet megfelelő szubvencióval kell támogatni”. A Szatmárnémetiben megalakított román társulat „Nagybányán, Zilahon, Máramarosszigeten játszik a székhelyen, Szatmárnémetin kívül”. A város a román színgazgató részére „50 000 lej szubvenciót szavazott meg, ugyanennyit kapott a vármegyétől is. Ezen rendkívüli juttatások mellett díjmentesen kapja a színházépületet, fűtéssel és világítással együtt. A díszleteket, ha szükség van rá, a magyar színgazgató köteles biztosítani.” Egy évig „erőltették a román nyelvű előadásokat, aztán érdeklődés híján abba kellett hagyni”.

Az 1936–37-es évadban „a városháza részéről, akárcsak a megye pénztárából semmiféle támogatást nem kapott a magyar társulat”. A színházépület 1892-es megnyitása óta ebben a színi évadban történt meg először, hogy csonka évad jutott a szatmárnémeti közönségnek – a magyar színgazgató ugyanis alig két hónapra szóló játsszasi engedélyt kapott a hatalomtól.

Az 1937–38-as volt a második csonka évad. Egy „november 25-én kelt törvényrendelet értelmében 1937. december 1-től az összes színházak és filmszínházak előadásait a királyhimnusz intonálásával kell befejezni. A himnuszt kalaplevéve, állva és a legteljesebb tisztelettel hallgassák meg. Minden előadáson részt vesz egy rendőrségi megbízott, aki a legcsekélyebb rendellenességért eljárást indít. A rendelet elérte célját, nagyon sokan emiatt maradtak távol a színházi előadásoktól.”

Az 1938–39-es évad idején Szatmárnémeti polgármestere levélben tájékoztatta a rendőrséget arról, hogy a hivatal vezetői közül kiknek a házastársa származik „kisebbségből”. Bár a hivatali levelekben gyakran használják a „kisebbség” szót, ez nem vonatkozik minden nem román nemzetiségűre. A németek lehetnek németek, a zsidók is zsidók. Kisebbség: a magyarok. „A náci minden erdélyi németesítési tevékenységet anyagi támogatásban részesítettek, ezért Románia pénzt kapott.” Hatósági jóváhagyással a németek és zsidók bár mikor szervezhettek összejöveteleket,

de a hatalom minden magyar megnyilvánulást akadályozott. Politikai szándék volt a városban többségben élő magyarok létszámának csökkentése.

A hatalom színházmegvonással (is) igyekezett kikezelné a városlakókat magyarságukból. Bár 1938 őszén a szatmári társulat „nagybányai szereplései telt ház előtt zajlottak, a hatalmas terebér, fűtés és más helyi hatóság által kirótt költségek miatt szinte üres pénztárral (92 lej)”, távoztak a városból. „Ebből kell fizetést osztani a színészeknek!” „December 2-án, az esti évadnyitót megelőző órákban egy bizottság vonult ki a színházba, és megállapította, hogy tűzrendészeti okok miatt a színházterem színházi előadások megtartására alkalmatlan. Arról senki nem szólt, hogy az előző napon az Astra Román Közművelődési Egyesület filmvetítéseire és román színjátások fellépéseire miért volt alkalmas...”

1939 őszén a román hatóságok meggyeszerzte sok magyart letartóztattak. A magyar színházat is a legszigorúbb terror alatt tartotta a hatalom.

1940. szeptember 5-én bevonult Szatmárnémetibe Horthy Miklós. Ugyanezen a napon kapott munkaszolgálati behívót Radnóti Miklós. A zsidótörvények miatt tilalomlistára került mintegy 250 szerző. Sok száz színésszel és színházi emberrel lett szegényebb a magyar művészi élet. Szatmárnémetiben a korábban románellenesség és irredentizmus vádjával félreállított Szabadkay József színész, rendező, színigazgató előbb gettóba, majd vagonba került, a holokauszt áldozata lett. Felesége, Bermann Irma színésznő a család tulajdonában álló – és a román kivonulás után is megmaradt – díszletekkel, jelmezekkel segítette a városba érkező társulatokat. „A gettósításkor nem akart bevonulni. Tett ő annyit a román uralom alatt a magyar színjátszásért, hogy kivételezhetne vele.” De nem volt kivételezés...

„Az előző húsz évben a román fasizmus béklyóiban próbált fennmaradni a magyar színjátszás. Most a magyar nácik terrorja alatt igyekszik létezni.” A fasiszta törvénykezés addig is mérhetetlen veszteséget okozott a magyar szellemi életben, azonban a szó szoros értelmében „végzetes fordulat” 1944 márciusában következett be, amikor a náci csapatok megszállták Magyarországot, majd vele együtt Észak-Erdélyt is. Hat szállítmánnyal összesen 18 861 zsidó személy került Szatmárnémetiből Auschwitzba 1944. június 1-ig.

1944. szeptember 16. és 19. között háromszor szőnyegbombázták Szatmár-

németit, majd bevonultak a szovjet és román csapatok.

1944 novemberében az 1940 előtti őreikre visszatért román csendőrök több mint ezer magyar férfit irányítottak a földvári haláltáborba Szatmár megyéből. 1945 januárjában szovjet katonák több mint 5000 sváb származású férfit és nőt küldtek a Szovjetunióba kényszermunkára. Sokan közülük soha nem látták viszont szülőföldjüket.

Mivel a szatmárnémeti színházépület a bombázások miatt alkalmatlanná vált előadások megtartására, az orosz parancsnokság a Cecil épületét utalta ki színjátszásra. „A társulat konzorcium rendszerben működött. Ez azt jelentette, hogy semmilyen állami támogatást nem kapott. Az előadások bevételéből megmaradt tiszta jövedelmet osztották el a színészek között.” Színügyi bizottság alakult, ami ideológiai cenzúrát jelentett, továbbá 1989 decemberéig nemcsak a bemutatott darabokat, de a hirdetményeket és a falragaszokat is jóvá kellett hagyni.

Az 1945–46-os évad „a teljes balra át” jegyében zajlott, csak a színészi vezérfelügyelő által javasolt „nevelő célzatú” darabokat tűzhetette műsorára a színház.

1946–47-es évad. Enyedi Sándor: *Öt év a kétszázból. A Kolozsvári Magyar Színház története 1944 és 1949 között* című könyvében olvashatjuk, hogy a kolozsvári román nemzeti színház és opera összesen 27 milliárd 900 millió lejnyi támogatást kapott. A kolozsvári magyar színháznak – amely operatársulattal is rendelkezett – 4 milliárdból kellett kijönnie. A nagyváradai román színház 850 millióból gazdálkodott, míg a magyar 300-ból. A szatmári a legcsekélyebb állami támogatásban sem részesült.

A 1947–1948-as évad során a színházak szakmai szótárába bekerült „a munkástömegek marxista nevelése” kifejezés. Politikai döntés nyomán két új központba szervezték az erdélyi színházakat, ami a gyakorlatban a szatmárnémeti és az aradi társulatok felszámolásával járt. A politikai színjátékok szakmai mezbe öltöztették, és az intézkedést a két megszüntetett társulat „gyenge teljesítményével” indokolták. (Megjegyzés: a Szatmárnémetiből elbocsátott színészek közül többen a kolozsvári, nagyváradai, sepsiszentgyörgyi színházak erősségei lettek.) Szatmárnémeti 1956-ban kapott újra színházat, amikor Harag György Nagybányáról költözött ide társulatával.

A *szatmárnémeti színjátszás 1919 és 1948 közötti története* alcímű könyvből

kiragadott fenti részek csupán cseppek huszonkilenc színházi évad megpróbáltatásainak tengerében. A túlélésért küzdő magyar színtársulatok sérelmeinek bőséges összeírása, a rájuk kényszerített mostoha körülmények gazdagon dokumentált felvázolása is rengeteg utánajarást, hatalmas munkát igényelt. Azonban Csirák Csaba új könyvének terjedelmileg nagyobb részében olyan – elsősorban színháztörténészeknek szánt – adatokat találunk, amelyek összegyűjtése és feldolgozása egyenesen gigászi teljesítménynek mondható.

A szerző hangyaszorgalmának köszönhetően egyetlen kiadványba gyűjtve, huszonkilenc évadra lebontva a következőket is megtudhatjuk: a szatmárnémeti magyar színigazgató neve, személyével kapcsolatos főbb információk; a színészek névsora; repertoár; napokra, kezdési időkre lebontott játérend; előadások száma, műfaj szerinti megoszlása, nézettsége; kibocsátott színlapok, színlaptöredékek, bérletek; vendégelőadások, foglalkoztatott vendégművészek; a hatalom által mesterségesen, ártó szándékkal előidézett anyagi nehézségek; színészi jövedelmek; szemelvények a lapokban megjelent kritikákból.

A könyv függelékéből a következő adatok tudhatók meg, szintén évadokra lebontva: színigazgatók, rendezők, karmesterek, díszlet- és jelmeztervezők nevei; az 1919–48-as időszakban Szatmárnémetiben fellépett színházi személyek névsora; az ugyanekkor Szatmárnémetiben bemutatott darabok szerzői, címei és műfajai; felhasznált irodalom és sajtótermékek.

Csirák Csaba 2003-ban *50 év krónikája* címmel olyan könyvet jelentetett meg, amelyben az 1953-ban Nagybanynán alakult, majd 1956-ban Szatmárnémetibe költöztetett társulat történetét írta meg 1953-tól 2003-ig. 2008-ban *Színházi élet Szatmáron 1898–1918* címmel publikált könyvében további húsz esztendő eseményeit foglalta össze. Így elmondható, hogy Csirák Csaba a jelen írásban bemutatott kötetével együtt a 230 éves hivatásos szatmárnémeti magyar színjátszás egy híján száz évét dokumentálta; és természetesen amellet se menjünk el szó nélkül, hogy további öt színházi tárgyú könyvet is megjelentetett, amelynek középpontjában szintén a szatmárnémeti színjátszás áll.

* Csirák Csaba: *Huszonkilenc színházi évad Szatmárnémetiben. A szatmári magyar színjátszás története 1919 és 1948 között*. Profundis Kiadó, Szatmárnémeti, 2021.

Suba László |

Mágia, vallás, művészet

Az

ősi mágiák és rituálék maradványait saját korunkban is megtalálhatjuk. Gondoljunk a farsangtemetés, a tüzes kerék, a borica jelenlétére, mint élő népi hagyományokra. Az őskorban a mágia és a rituálé segédeszköz volt a túlélésben. Ide kapcsolódtak a barlangrajzok és a mágikus szobrocskák, amelyek képzőművészeti kezdemények voltak. Az elszigetelt törzsi népeknél is megtaláljuk azokat a tárgyi bizonyítékokat, amelyek a mágiára utalnak, gondoljunk itt az afrikai maszkokra vagy a kifestett táncosokra.

A nagy vallások kialakulásával megkezdődött a régi vallások, mágiák, rituálék tiltása. Ez történt a keresztény

vallás kialakulása után is. Mircea Eliade vallástörténész szerint a középkorra jellemző boszorkányüldözés eredete is ezzel magyarázható a legjobban. A nagy boszorkánypereknek megtaláljuk a grafikai ábrázolását is.

Mircea Eliade vallástörténész *A szent és a profán* című könyvében közérthetően mutat be olyan ismereteket, amelyeknek jó részét az átlagember is természetesen találja. Az ember olyan teret akar kialakítani maga körül, amelyben jól érzi magát. Ez alatt érthetjük a szülőföldet, vagy a házat, ahol élünk. Érthetővé válik az emigrációba kényszerültek szenvedése, ahogy a migránsok frusztrációja is. A templom helyének kiválasztása nagy jelentőséggel bír, mert az szent hely, és a templom a mennyek kapuja. A vallási ünnepek – mint a karácsony vagy a húsvét – a szent időt is jelentik az ember számára, az évente ismétlődő történelmi események megtöltik az embereket a szentség érzésével.

Az őskereszténységben felismerték, mennyire fontos az összhang a kereszténység szimbólumrendszere és az emberiség közös ősi szimbólumkincse között. Az egyik ilyen szimbólum a víz. A vízben elmerülés újjáéledést jelent, amely megsokszorozza az életerőt. Nagyon erőteljes a föld szimbolikája is, különösen a keresztény vallás tanítása szerint, mert porból lettünk, és porrá leszünk. Az ősi gondolkodásban a föld és a nő szimbolikája összekapcsolódik. A női termékenységnek a kozmikus mintája a föld, mert mindent a világra hoz. A fa szimbolikája is ősi eredetű, amely az egész kozmoszt megtestesíti. Az ember számára a fa az élet, a teremtés, a megújulás. Továbbá beszélhetünk a nap, hold, kövek, állatok szimbolikájáról is. A nap jelenti az erőt, az értelmet, a fényt, különösen a fejlett civilizációkban. A hold szimbolikus jelentése születés, kifejlés, halál, feltámadás.

Ha az előzőleg említett szimbólumokról beszélünk, akkor megemlíteném a fa szimbolikájának jelenlétét a hazai irodalomban és művészetekben.

Nagy Anna Mária: A nagy út

Cismaşiu Labancz Ágnes: A színek születése

Tompa László *A magányos fenyő*, Kányádi Sándor pedig a *Téli fák*, *Vadcseresznye* című verseiben használja fel a fát mint ősi szimbólumot. Csontváry Kosztka Tivadar *A magányos cédrus*, *Zarándoklás a cédrusokhoz* című képein a fa többet mond saját természetes megjelenésénél. Az olyan szobrászok, akik sokat dolgoztak kőben – mint Fekete József, Constantin Brâncuşi vagy Medgyessy Ferenc –, elmondták, mennyire megszerették a követ, miután kiismerték annak szerkezeti jellegzetességeit és az emberre gyakorolt érzelmi hatását. Az adott településen megőrzött nagy kővek vagy sziklák idővel jelképpé válhatnak, amiket az emberek évszázadokon át megőriznek.

A legtöbb vallás nélküli ember még mindig vallásosan viselkedik, noha ennek nincs tudatában. Az újkori mulatságok, házszenelők például

szerkezetükben még mindig a megújítási rítusra emlékeztetnek. A profán ember nem tudja semmisnek tekinteni a saját történelmét. Ugyancsak ilyen ősi képek jelentkezhettek a tudatalatti tartományából is. Mircea Eliade úgy véli, hogy a 20. század folyamán megnőtt az érdeklődés a közép-keleti sámánizmus és a kínai alkímia iránt. Újabban az asztrológián alapuló szekták hódítottak teret az Amerikai Egyesült Államokban. Az emberek úgy érzik, hogy így közelebb kerülnek, személyesebben kapcsolódhatnak az univerzumhoz. Az ifjakban nőtt az érdeklődés az okkult, tudományosan nem megragadható jelenségek iránt. Mircea Eliade szerint ezek a szekták a fiatalok kiábrándultságát tükrözik, akik remélik, hogy van kiút a modern élet káoszából és értelmetlenségéből.

A művészet, mint ahogy azt az előbbieken is olvashattuk, az évszázadok

folyamán kapcsolódott a valláshoz. Azt is tudjuk, hogy nagyon sok művészeti alkotást a *Biblia* inspirált, ahogy a Sixtus-kápolna freskóit is a Vatikánban. Hannes Böhringer német művészettörténész írja, hogy a művészet a derű és a felderülés diadalma a panasz és a rémület felett, ahogyan azt már az antik filozófusok is megfogalmazták. Bak Imre magyarországi festőművész arról beszélt, hogy célja a kép felületének átszellemítése. Úgy érzem, hogy a nagy alkotóknál felismerhetjük ezt az átszellemítést, amit isteni szikrának is nevezhetünk. Cismaşiu Labancz Ágnes erdélyi képzőművész *A színek születése* című festményén absztrakt formákkal ábrázolja a kozmikus forgást, ami az isteni alkotóaktusra emlékeztet. Nagy Anna Mária szintén erdélyi képzőművész *A nagy út* című festményén keresztet és két létrát látunk emberi alak nélkül. Eszünkbe juttatja az áldozatot, de az éggel való kapcsolatot is. Bordy Margit kolozsvári festőművész több munkájában mutatja be a földet, elhagyva a növényzetet, az épületeket. Ezekben a képekben megérzem a föld szentségét. Az irodalomban, a művészetben, de az egész kultúrában megtalálhatók a vallási utalások, szimbólumok, ősi képek.

Vetró Artúr tanárom azt mondta, hogy a művész rendet akar létrehozni az alkotásban – ez a rend pedig hatással van az emberekre is.

A kortárs művészek szintén arra törekednek, hogy a fizikai ábrázoláson túl eszmei mondanivalót is közöljenek. Weöres Sándor szerint a művészet eredeti mivolta a természetfeletti átsugárzása az emberi életbe. Vetró Artúr tanárom azt mondta, hogy a művész rendet akar létrehozni az alkotásban – ez a rend pedig hatással van az emberekre is.

Felhasznált irodalom:

Mircea Eliade: *A szent és a profán*. Helikon Kiadó, Budapest, 2014.

Mircea Eliade: *Okkultizmus, boszorkányság, kulturális divatok*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.

Bai Ágota, Beseda Nora-Izabela,
Székely Anikó, Tóth Máté

Péli Sándor, Isten hű szolgája

Sz

ilágylompért egy olyan lelkipásztort kapott 1986 nyarán Péli Sándor tiszteletes úr személyében, aki felkarolta a gyülekezetet, az ifjúságot és az egész faluközösséget, aki nyugdíjba vonulása után mindenki Sanyi bácsija lett. A mi hősrünk alig egy évtizede adta vissza lelkét az Úrnak, és már az angyaloknak hirdeti Isten ígését. Munkássága mind a mai napig virágzik. Távozásával nagy űrt hagyott a közösségben, azonban akadt, aki folytassa az általa elkezdett munkát, így emléke tovább él.

Szilágy megye északnyugati részén fekszik Szilágylompért, melynek neve a német Lambert személynévből származtatható. Határát a Zilah-patak szeli át, a településtől egy kilométerre található a Zsibó–Nagykároly vasútvonala, három kilométerre pedig a községközpont, Sarmaság. A középkori oklevelek először 1321-ben említik, 1331-ben Possessium Lomperthi elnevezéssel fordult elő. 1416-ban Lompért, 1733-ban Lomperd néven tesznek említést róla.

1910-ben 777 lakosa közül 530 volt magyar, 232 pedig román. Az 1990-es népszámlálás adatai szerint 877 lakosából 648 magyar, 103 roma és 126 román nemzetiségű volt. A falut reformátusok, ortodoxok, római katolikusok, görögkatolikusok és egyéb felekezetűek lakják. A 2002-es népszámlálás szerint 912 fő volt a település lakossága, amelynek nyolcvan százaléka magyar nemzetiségű.

Református egyháza 1739-ben alakult, s tíz évig Ilosva leányegyháza volt. A templom 1777-ben épült azon a telken, amelyet egy ilosvai házaspár, Gencsi István és Péchi Klára ajánlott fel. A lompéрти birtokosok egy tízboglyás rétet adományoztak a papi fizetésalapra. A templom farangjait 1769-ben és 1809-ben öntötték. Mennyezete a környék egyik legszebbike, összesen 172 kazetta borítja. Az idő múlása, a beázások miatt a mennyezet állapota leromlott, de így is lenyűgözi a nézelődőt.

A kazetták mintegy felét szegfű- és tulipánmotívumok díszítik, másik részét figurális kazetták alkotják. Anyaga nagyrészt a bibliai világhoz kapcsolódik. A templomot 2022 tavaszán felújították, belsejét újravakolták, a padok friss festést kaptak, és új fűtésrendszert vezettek be, viszont a mennyezethez nem nyúltak. Az arra járó turisták szívesen látogatják, hogy gyönyörködhessenek szépségében.

A település iskolája valószínűleg már 1775-ben, Báthori Porzsolts Sámuel tiszteletes idején is református felekezeti iskolaként üzemelt. 1903-ig a lompéрти iskola működését az egyház és a falubeli lakosság támogatta, utána átvette az állam.

1920-ban létrejött az iskolában a román tagozat, az első osztályba különböző korú gyerekeket írtak be. Látványosan nőtt a létszám a magyar tagozaton a harmincas években, amikor Séra Ilona és Buzogány Béla tanított. 1950-ben, a tanügyi reform következtében megszüntették a felső tagozatot Lompérton, de 1962 után újraindították azt román és magyar tagozattal. 1967-ben megszüntették a magyar felső tagozatot, így a lompéрти magyar gyermekek 5. osztálytól román nyelven folytathatták a tanulmányukat. A forradalom után, 1990-ben újralakult a magyar tagozat, sajnos már csökkent létszámmal.

A lompéртиak büszkéek arra, hogy Ady Endre gyermekkorában sokszor megfordult náluk, mivel a költő nagyszülei a faluban éltek, édesapja pedig itt töltötte gyermekkorát. Az Ady-ház helyén található a mai iskola, miután az örökösök felajánlották az ingatlant iskolatelekeknek.¹ Ezen a településen tevékenykedett 1986-tól élete végéig a mi hősrünk, Péli Sándor tiszteletes, akinek családtagjai most is itt élnek. A családtagok, a barátok és a falubeliek szeretettel emlékeznek rá mind a mai napig.

A lompéртиak büszkéek arra, hogy Ady Endre gyermekkorában sokszor megfordult náluk, mivel a költő nagyszülei a faluban éltek, édesapja pedig itt töltötte gyermekkorát.

A szilágyolompéti református templom. Kép: Szilágyolompéti Református Egyházközség

Családi élete és tanulmányai

Péli Sándor 1937. március 18-án született Szilágysámsonban, itt tanult egészen nyolcadik osztályig. Középiskolai tanulmányait a Zilahi Református Wesselényi Kollégiumban végezte – ekkor még csak tizenegy osztály volt kötelező, utána jöhetett az érettségi. Sikeresen felvételizett a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetbe, majd 1958-ban diplomázott.

Falusi gyermek volt, aki olyan helyen nőtt fel, amerre nem járt a vonat, így vasutas szeretett volna lenni. Mivel kulák, tehát tehetős családból származott, nem vették fel egyetemre. Kulák gyermek nem lehetett egyetemista, így maradt neki a teológia. Felesége, Ella néni szerint Isten jobban tudja, mire van szüksége az embernek – hiába is akarunk valamit nagyon, ha nem vagyunk arra hivatva. A teológia volt Sanyi bácsi elrendeltetése, ez vált az ő útjává, amit az első perctől kezdve a magáénak érzett, idővel pedig csak egyre jobban megszerette azt.

1959. december 1-én házasságot kötött Széles Ellával. Mivel mindketten szilágysámsoni születésűek voltak, ezért gyermekkoruktól kezdve

ismerték egymást. A sors úgy hozta, hogy már serdülőkorukban felfigyeltek egymásra, majd később egybekeltek. Két lányuk született, Gabriella és Ilona, akik unokákkal, az unokák pedig dédunokákkal tették szebbé a Péli házaspár életét. Egyik gyermekük sem követte az általuk választott pályákat, de nem is szorgalmazták őket erre. Gabriella asszisztensképzőt végzett, Ilona pedig a pedagógusi pályát választotta.

Munkássága

Péli Sándor tanulmányai elvégzése után Aranyosgyéresen szolgált segédlelkészként 1958 őszén, majd 1959-ben a Kusalyi Református Egyházközség lelkipásztora lett.

A kusalyi település egy kicsiny közösség volt, csupán 270 lelket számolt az egyház. 1960 márciusában Sanyi bácsit elvitték katonának, pedig akkoriban teológiát végzett fiatalembereket nem soroztak be. Akkor viszont jött egy új rendelet, amely alapján az 1936-os, 1937-es és 1938-as születésű, teológiát végzett fiatalokat összegyűjtötték,

és elvitték munkaszolgálatra. Kivételesen csak a börtönviseltek, analfabétákat (iskolázatlanokat) és a papokat vitték el. „Normát adtak nekik, és mint a vakok, úgy dolgoztak” – mondta Ella néni. Mindeközben felesége magában maradt a kis falucskában, ahol a hívek nem hagyták magára, biztatták őt, és megpróbálták elrendezni, hogy férjét hazaengedjék. Felesége felhatalmazást kapott arra, hogy férje távollétében elvégezze a lelkészi teendőket Kusalyban, így 18 éves korában, mintegy tíz hónapig ő is „pappá vált”.

Várták haza Sanyi bácsit, akinek a helyzete azonban nem rendeződött idő előtt, így Kusalyt kiválaszthatta egy másik pap. Miután Sanyi bácsit hazaengedték a munkaszolgálatról, visszakaphatta Kusalyt. Összesen hét és fél évet szolgált ebben a kicsiny faluban, egészen 1966 nyaráig. Szeretett ott élni feleségével, de mivel nagyon kevés hívet számolt a gyülekezet, ezért volt némi hiányérzete. Nem tudott úgy kiteljesedni, mint ahogyan szeretett volna. Minden szükséges teendőt elvégeztek a faluban, de a fizetésükre nem jutott pénz, így a gyülekezet a saját gabonájával fizetett, valamint a házaspár kapott egy 3,5 hektáros kertet. „Nesze neked, két kölyöknek egy óriási kert” – mondta Ella néni.

Kusalytól nem olyan messze, Zilah-tól körülbelül 10 kilométerre, Szilágygörcsönben megürült a lelkészi állás, így oda költöztek át. 1966 nyarától 1986 nyaráig, húsz éven át szolgált Sanyi bácsi a Szilágygörcsöni Református Egyházközségben.

A szilágygörcsöni egyház körülbelül 600 lelket számlált. A faluban egy nagyon vallásos és énekes gyülekezet fogadta Sanyi bácsit, aki maga is nagyon szeretett énekelni. Így mondhatjuk, hogy megtalálta a gyülekezet a papját. Sajnos az eltelt húsz év során a hívek megfogyatkoztak. A helyi egyháznak volt egy leánygyülekezete a szomszéd faluban, Nyírsíden, ahova a tiszteletes minden második vasárnap elment szolgálni. A szomszéd falu 7 kilométerre volt, ez oda-vissza 14 kilométer, amit Sanyi bácsi a feleségével sokszor gyalog tett meg. Az autójuk páratlan rendszámú volt, és ekkor még az volt a rendelet, hogy páros napokon a páros rendszámú autók, páratlan napokon pedig a páratlan rendszámú autók járhattak az utakon, a vasárnapok pedig gyakran páros napra estek. A leánygyülekezetnél, Nyírsíden egy kisméretű templomot és haranglábat is építtetett, majd egy harangot is beszerzett, mindezt egy olyan időszakban, amikor a rendszer nagyon

Péli Sándor (1937–2010)

szigorú volt, az egyház pedig nagy üdöztetésnek volt kitéve.

Ezekben az években megindult az iparosodás, gyárat építettek, a város beszippantotta a fiatalokat. Annak is tömbházlakást adtak, akinek falun mindene megvolt. Sanyi bácsiék úgy gondolták, hogy a gyülekezet nem tart ki addig, amíg nyugdíjba vonul. Ekkor a tiszteletes még alig múlt ötvenéves, így elég fiatal volt ahhoz, hogy egy másik gyülekezet befogadja. Állítása szerint az idős pap már senkinek sem kell, mert minden gyülekezet fiatalos lendület akar.

1986 nyarán, húszévnnyi szolgálat után a házaspár átkerült Szilágygörcsönből Szilágylompértra. Tetszett a helyieknek, ahogyan Sanyi bácsi prédikált és foglalkozott a gyülekezettel, így maradhatott, ameddig csak óhajtott, és ameddig egészsége bírta. Szilágygörcsönben nehéz volt egyszerre két gyülekezetben szolgálni a falvak közötti távolság miatt, így Sanyi bácsi örült annak, hogy itt nincs leánygyülekezet, így nem kell jönni-menni, és kellőképpen tud szolgálni. Nem tartott sokáig az öröme, mivel pár év múlva megkapta a Kövesdi Református Egyház papi feladatait is, ahol öt évet szolgált. Utána ismét teljes odaadással foglalkozhatott csak a szilágylompéрти gyülekezettel.

„A szilágylompéрти gyülekezet anynyira nem szomjazott akkoriban Isten igéjére – valószínűleg a kommunizmus tiltásai miatt –, viszont az ifjúság igen, és egy elképzelhetetlenül termékeny időszak vette kezdetét” – mondta Ella néni. Akkoriban az internet hiánya miatt körülményesebb volt felkészülni a

gyerekekkel egy-egy szolgálatra vagy ünnepi műsorra. Gyűjtögetni kellett, olvasni, verseket kiírni, amiket kiosztottak az ünnepi alkalomra az akár 50–60 fős gyerekseregnek. A házaspár viszont szívesen végezte el a munkát, mert örömet lelte benne.

A nyolcvanas években nehéz idők jártak Romániában, az emberek nagy nehézségek árán szereztek be a napi betevőt, és a rendszer ökle is egyre jobban befeszült. A papok helyzete is nehezebbé vált. A falubeliek nem mertek barátkozni a lelkészcsaláddal, még a tanárok sem, mert rögtön értesítették a pártot, és kérdőre vonták azokat, akik túl szívélyesen, közvetlenül bántak velük. Így Péli Sándor és Ella magányosan élt a faluban, viszont végig ott voltak egymásnak, így nem szenvedtek hiányt semmiben. Ebben az időszakban az egyházat és a papokat is elnyomták, félreállították. Sanyi bácsiéknak így sokkal kisebb lett a mozgásterük, azonban próbáltak így is kiteljesedni olyan tevékenységekben, amiket szeretettel és odaadással végeztek. Péli Sándor olyan világot akart teremteni, ahol az emberek odafigyelnek magukra, egymásra és a közösségre. Tanítása és oktatása meghozta gyümölcsét, mert az évek során több tanítványa is a lelkes pályát választotta, és ez nagymértékben az ő sugárzó személyiségének is köszönhető.

Az 1989-es fordulat után nyíltan és szabadon fel lehetett vállalni a közösségen belül végzett munkát. Szilágylompérton különösen az ifjúsági munka kapott szárnyra, amely az új nemzedéknek utat mutatott Isten felé, és közösséggé formálta a fiatalokat.

Sanyi bácsi ifjúsági mozgalmat indított Szilágylompérton. Órákat tartott a fiataloknak, és bizony nagy kihívás volt ebben az időben Isten igéjére szoktatni az ifjakat, mert a '89-es fordulat előtt megnehezítették a hitgyakorlást a rendszer erői. Jó nevelőként, pásztorként terelgette őket az egyház és Isten felé.

Ezeknek az alkalmaknak társadalmi kapcsolatteremtő szerepük is volt. Ekkor indult Zilahon a tanítóképző és Református Wesselényi Kollégium, a faluból több fiatal ott folytatta tanulmányait. Mivel a legtöbben bentlakásban laktak, csak hétvégén, hazautazáskor láthaták otthon maradt ismerőseiket, barátait, így az ifjúsági óra a találkozásra is lehetőséget adott. Sanyi bácsi kirándulni vitte a gyerekeket, programokat szervezett nekik, előadásokat készítettek közösen, fellépésekre jártak, szolgálatokat vállaltak különböző egyházi

eseményeken. Nagyon sokat jelentett a fiataloknak, hogy eljárhattak az ifjúsági órákra, ahol hangszeroktatás, énekkoktatás is folyt az igehirdetés mellett. Éjfélig zengett az imaterem az énekszótól minden péntek este. A tagok lelkesen jártak ezekre a találkozásokra, és csak betegség vagy családi esemény miatt maradtak ki. Sanyi bácsi erre a munkára vágyott, ebben találta meg a kiteljesedést. Az akkori ifjúsági tagok azután is szívesen fogadták Sanyi bácsi felkérését, miután már kinőttek a csoportból. Szerettek oda járni, és nem tudtak nemet mondani egy olyan remek embernek, mint amilyen ő volt.

Az összejövetelek az ifjúsági tagok lelki és vallási életére is nagy hatást gyakoroltak, mivel közelebb kerültek Istenhez és egymáshoz is. Az akkori tagok jelentős része ma is templomjáró, néhányuk a helyi presbitérium tagja is lett, akik gyermekeiket is szorgalmazták arra, hogy részt vegyenek az ifjúsági órákon. Az ifjúsági órákon a vallási és bibliaismereti kérdések, illetve az éneklés mellett a helytörténetnek is fontos szerep jutott. Sanyi bácsi a helyi hagyományok, az irodalom, a történelem szerelmese volt, az Ady-örökséget szinte az ismeretlenségből szedte elő, így neki is köszönhető, hogy Szilágylompértot ma Ady Endre-emlékhelyként is ismerik.

Péli Sándor olyan világot akart teremteni, ahol az emberek odafigyelnek magukra, egymásra és a közösségre.

„A magyarság összefogását is felvállalta, amikor a helyi RMDSZ elnöki tisztségét elvállalta. Tudta, hogy nemzeti vonalon is ápolni és összetartani kell a közösséget.”² Amikor a kommunista rendszer bukása után megnyíltak a templomok, és az emberek visszakapták jogaikat, Sanyi bácsi a helyi RMDSZ elnökeként megtette az első lépéseket afelé, hogy újrainduljon a magyar oktatás a szilágylompéрти iskolában.

A rendszerváltás utáni első éveket áldatlan állapotnak nevezte Ella néni, ugyanis hiába voltak az iskola tanulói magyarok, mégsem tanulhattak anyanyelvükön. A magyar gyermekek évek óta csak román nyelven tanulhattak, noha egy román gyermek sem járt az iskolába. Sanyi bácsiéknak sok román barátja volt, lelki barátok, jórészt az akkori iskola igazgatója és tanárai. Az iskolának mindössze egyetlen magyar

A KIRÁLYHÁGÓMELLÉKI REFORMÁTUS EGYZHÁZKERÜLET
PRO ECCLESIA
DÍSZOKLEVELE

MILLENNIUMI KÜLÖNDÍJ

Péli Sándor lelképásztor

részére

A Királyhágómelléki Református Egyházkerület, melynek fennhatósága alá tartoznak az összes Erdélyen kívüli Részek, Máramarosról Kraszó-Szörényig, ezen díszoklevelet adományozza magyar református egyházunk szolgálatában nyújtott rendkívüli teljesítményéért.

Az alapszabályzat előírásainak megfelelően fentvezetett testvérünk arra érdemestül, hogy áldozatos munkája elismeréseként elnyerje a

PRO ECCLESIA
kitüntetését.

„MINDENRE VAN ERŐM A KRISZTUSBAN,
AKI ENGI: M MEGERŐSÍT.”

(Pál apostol Filippibeleihez írt levele, 4. rész, 13. vers)

Nagyvárad, 2000. november 18.

Tóth Máté
TÓKÉS LÁSZLÓ
püspök

Kovács Zoltán
KOVÁCSZOLTÁN
főgondnok

Sanyi bácsi Pro Ecclesia díszoklevele. Tóth Máté felvétele

anyanyelvű tanára volt, a számtantánár – a tiszteletes és felesége úgy gondolta, hogy ezen változtatni kell.

Megkezdődött a küzdelem a magyar tagozatért. Először a megyei RMDSZ-hez fordultak tanácsért, segítségért, majd az ügy továbbkerült a tanfelügyelőség-re. Miután eljutott a kellő emberekig a kérés, és elfogadták a kérelmezésüket, sikerült újraindítani a szilágylompereti iskolában a magyar tagozatot.

A magyar oktatásért vívott harcban elveszítették az addigi barátait, akikkel utána csak köszönő viszonyban maradtak. A román tanárokat áthelyezték más intézményekbe, és sikerült szakképzett, jó tanárokat szerződtetni a szilágylompereti iskolába a közösség és a gyermekek örömére. Nagy harc volt, de megérte. Ady Endre is így írta versében „Bár zord a harc, megéri a világ, ha az ember az marad, ami volt...” A gyerekek jelenleg csak magyar nyelven tanulhatnak a szilágylompereti iskolában, óvodás koruktól egészen nyolcadik osztályig. A középiskolai tanulmányaikat már máshol kell folytatniuk.

Sanyi bácsi 1999-ben vonult nyugdíjba, de nem költözött vissza szülőfalujába, mivel már Szilágylomperét tekintette otthonának. A templom közelében vettek egy házat, és ott éltek tovább a feleségével. A gyülekezet és a közösség is hatással volt arra, hogy a faluban maradjanak. A helyiek szerették őket, és soha senki nem érezte velük azt, hogy nincsenek jó helyen.

A család barátja, Horváth József történelemtanár szerint egy gyülekezetnek az a legnagyobb köszönet, ha a

lelképásztor nyugdíjba vonulása után sem költözik el, és továbbra is aktív tagja marad a közösségnek. Horváth József így emlékszik Sanyi bácsira: „Kévszám a szó, és túl szegényes a magyar nyelv ahhoz, hogy leírhassem és szavakba önthessem, milyen páratlan személysége és kisugárzása volt... Emberi nagyságáról én csak a legmagasabb fokon tudok beszélni. Egy elhivatott, meggyőződéses lelképásztor, aki képes volt a legnagyobb áldozatra is a gyülekezetéért, a közösségéért. Az élet kitüntetett ajándéka volt az, hogy ismerhettem, hogy barátjának, mentoromnak fogadtam, és egy életre megkaptam tőle a következő útmutatást: vallani, hinni és vállalni!”

Székely Csaba volt ifjúsági tag így emlékezik rá: „Csodálatos személyisége volt, nagyon közel állt a fiatalsághoz. Megértett bennünket, nagyszerű tanácsokkal szolgált nekünk, és vezetett minket abban a zűrzavaros időszakban, hogy olyan felnőttekké váljunk, amilyeneknek látni szeretett volna minket.”

**Sanyi bácsi 1999-ben
vonult nyugdíjba,
de nem költözött vissza
szülőfalujába, mivel
már Szilágylomperét
tekintette
otthonának.**

Pár évvel nyugdíjba vonulása előtt a Szilágyosmlyói Református Gyülekezetben szolgált egy imahéten, ahol egy hölgy büszkén mesélte neki, hogy fia épp elsőéves teológus. Sanyi bácsi azt válaszolta, hogy „ezek szerint akkor fog végezni, amikor nekem nyugdíjba kell vonulnom, milyen jó is volna, ha az én utódom lehetne.” Ez az ifjú teológus évekkel később, 1999 februárjában – mit sem tudva édesanyja és Sanyi bácsi egykori beszélgetéséről –, utolsóéves hallgatóként levelet kapott Péli Sándor tiszteletes úrtól. Sanyi bácsi meghívta őt Szilágylomperetra szolgálni egy imahéten, az ifjú növendék pedig boldogan eleget tett a felkérésnek. Akkor találkozott először Sanyi bácsival, aki szeretettel fogadta őt, és megosztotta vele azt a beszélgetést, amit édesanyjával folytatott évekkal azelőtt. Az az esti igehirdetés és az azt követő beszélgetés meghozta gyümölcsét, hiszen később ez az ifjú teológus lett Péli Sándor tiszteletes úr utódja. Nem más

ő, mint Szőnyi Levente, egykori esperes, aki ma már a Szilágynagyfalui Református Egyházközség lelkésze.

Megkerestük Szőnyi Leventét, aki nagyon szép emlékeket osztott meg Sanyi bácsival kapcsolatban. A lelkész 2000-ben került feleségével Szilágylompertra, amikor Sanyi bácsi épp nyugdíjba vonult. Gyermekei már Szilágylompertra születtek, és ott is nevelkedtek. Mivel a Péli család a faluban maradt, még hozzá a templom közelében, így szoros munkatársi, baráti, és nyugodtan mondhatjuk, hogy családi kapcsolat alakult ki a két lelkész között. Valóban családi is volt ez a kapcsolat, mert Szőnyi tiszteletes gyermekei Sanyi tának és Ella mamának hívta a házaspárt, és mindig is azt mondták, hogy nekik három tatájuk és három mamájuk van.

Szőnyi tiszteletes így nyilatkozott kapcsolatukról: „2000 nyarán érkezünk Lompértra. Immár tíz éve. És az a kapocs, amely azóta összeköt bennünket, családjainkat, az emberi szavakba nem önthető. Nem is hiszem, hogy egyházkerületünkben van-e arra példa, hogy nyugdíjas lelkész családjával együtt és az új lelkész családjával együtt családtagként, napi kapcsolatban éljenek egymás mellett, egymást szeretve, támogatva. Gyermekeim tíz éve élnek abban a természetes tudatban, hogy nekik három mamájuk és három tatájuk van...”³

A tiszteletes elmondása szerint mindenben segítségére volt. Ha kellett, tanácsot adott, ha szükséges volt, megdorgálta. Mindig őszintén elmondta a véleményét, legyen szó az igehirdetésről vagy a gyülekezettel kapcsolatos ügyekről. Bevezette őt a lelkészi teendőkbe, mesélt a gyülekezetről, a településről, irányt mutatott abban, hogyan is kezdjen neki a szolgálatának. Nyugdíjas éve alatt sokat segítette, és mindenben támogatta Szőnyi tiszteletest. Tíz éven keresztül dolgoztak együtt, egészen Sanyi bácsi haláláig.

Szőnyi tiszteletes a szilágylompereti presbitériummal együtt úgy döntött, hogy felkéri Sanyi bácsit tiszteletbeli presbiternek, de ő ezt visszautasította azzal az indokkal, hogy nem akarja befolyásolni senki döntését. Úgy gondolta, ha ő ezt a tisztséget elfogadná, azzal Szőnyi tiszteletest akadályozná a munkájában – nézeteltérés esetén ugyanis a presbiternek könnyen Sanyi bácsi felé hajlottak volna az iránta tanúsított tiszteletük miatt.

Sanyi bácsi és Ella néni mindenben a Szőnyi család segítségére volt, nagyon megszerették őket. Sanyi bácsi és

Szőnyi tiszteletes szakmailag is összehangolódtak. Amennyiben a tiszteletesnek el kellett utaznia, sosem kellett helyettesítőt keresen maga helyett, mert Sanyi bácsi mindig készen állt az ige-hirdetésre, mondhatni ő volt a falu segédlelkésze.

Nyugdíjas évek

Nyugdíjba vonulása alkalmából Sanyi bácsit a Királyhágómelléki Református Egyházkerület kitüntette a Pro Ecclesia különdíjjal, melyet a negyvenegy évnyi áldozatos, alázatos és eredményes munkájáért kapott.

Nyugdíjas évei is tartalmasan teltek. Szükség esetén besegített a prédikációkban, akár a környező falvakban is, valamint a gyermekekkel is szívesen foglalkozott a továbbiakban is. Szőnyi tiszteletes a szilágylompéti évei alatt elindított egy egyházi újságot, melynek havi rendszerességgel jelentek meg számai. A *Gyertyaláng* című újságba hűségesen és nagy lelkesedéssel írta Sanyi bácsi is a cikkeket, amíg csak ereje engedte. Tíz nyugdíjas éve alatt számos írása jelent meg a *Gyertyalángban* és a *Szilágyügyi Református Naptárban* egyaránt. Kész volt bármilyen témáról írni, amit az újságban szívesen meg is jelentettek. Sőt, arra kérték őt, ha van olyan téma, amivel szívesen foglalkozna, csak írja meg és küldje el nekik, mert az ő írásainak mindig akadt hely az újságban, mivel azok tartalmas, szép anyagok voltak.

Idézetek Sanyi bácsi írásaiból

„Gyülekezetem ügye az én feladatom. Nézzünk magunkra: mit meg nem tesszünk mindazért, ami az »enyém«, a sajátom. És jól tesszük, mert ez is Istentől kapott feladatunk. Igyekezzünk ilyen személyes üggyé tenni hit- és egyházi életünk dolgait is az életünkben.”⁴

„Ma, amikor az ember érzi, hogy léteinek alapjai inognak, sürgősen kell kielégítő feleletet kapnia erre a kérdésre. Viszont le kell mondanunk arról, hogy az emberi bölcsesség útján keressünk kielégítő feleletet. A kérdésre helyes és teljes feleletet csak a hit és a Kijelentés adhat.”⁵

„Lehetséges boldogság e földön, ha életünk viharvert hajója horgonyt vet az örök élet, az örök boldogság mélységébe. Ha a hajót a Szentlélek szele röpi. Így, még ha a halál sötét zátonyára is jut, végül révbe ér. Ennek a reménységnek előíze az igazi boldogság. Úgy,

amint erről hitvallásunk is tanít: »Az, hogy mivel már e mostani életemben is érzem szívemben az örök élet kezdetét, ez élet után oly tökéletes boldogságom lesz, amelyet soha szem nem látott, fül nem hallott, sem emberi szív meg nem gondolt, amelyben Istent mindörökké magasztalom.« (Heidelbergi Káté, 58. fejelet).”⁶

„Nem lehet a világot a jó és gonosz két nagy csoportjába sorolni azért sem, mert így magunknak igényeljük a választás jogát. Így magam dönthetek arról, hogy hova tartozzam, mi akarok lenni, jó vagy rossz. Nincs választási lehetőség. A jóság nekünk Istentől jövő parancs, aminek engedelmeskedni kell. Isten parancsa minket kötelez. Nem dönthetek arról, hogy kell-e vagy sem, érdemes vagy nem érdemes? Ez parancs, amit nem lehet kikerülni, csak teljesíteni.”⁷

Szolgálati idejének állomásai

1958 nyarán végzett a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben;

1958 őszén Aranyosgyéresen végzett segédlelkészi szolgálatot;

1959 februárjától 1966 nyaráig szolgált a Kusalyi Református Egyházközségben;

1966 nyaratól 1986 nyaráig szolgált a Szilágygyörcsöni Református Egyházközségben. Közben beszolgált a nyírsídi szórványba is, ahol templomot épített a kommunista rezsim végzálása ellenére is.

1986 nyaratól 2000 nyaráig szolgált a Szilágylompéti Református Egyházközségben, ahonnan nyugdíjba vonult. Öt évig, itteni munkájával párhuzamosan a Kövesdi Református Egyházközségben is szolgált.

Szőnyi tiszteletes ajánlására Sanyi bácsi posztumusz díszpolgári címet kapott Sarmaság Polgármesteri Hivatalától 2011 augusztusában. Íme néhány sor Sanyi bácsi laudációjából, amelyben Szőnyi tiszteletes javasolta díszpolgárrá avatását:

„Hiszem azt, hogy Sarmaság község, és azon belül Szilágylompéti közössége szívébe zárta Péli Sándort, akinek negyed évszázados munkája kézzel foghatóan és maradandóan ránk maradt. Isten nyugtassa őt, és nekünk adjon áldott emlékezést reá. Tisztelettel ajánlom néhai Péli Sándort a Sarmaság község díszpolgára címre.”

Sanyi bácsi jósága, önzetlensége és odaadása tovább él a szilágylompéti emlékezetében, nagy nyomot hagyott mindenkiben. Elkezdett munkáját ma

is tovább viszik, örökségét pedig nagy odaadással gondozzák. A jelenlegi lelkes, Bogya Árpád is igyekszik minden erejét felülmúlva folytatni Sanyi bácsi munkáját. Bogya Árpád tiszteletes kezdeményezésére a Szilágylompéti Református Egyház a gyülekezettel együtt minden év júliusában családi napot és gyerektábort szervez, a lelkes felesége pedig hangszeroktatást tart a szilágylompéti gyermekeknek. A mai napig él és virul az ifjúsági óra, valamint a hangszer- és az énekkoktatás Szilágylompéton.

Sanyi bácsi valóban egy hős volt, egy hétköznapi hős, aki nem is tudta magáról, hogy az. Hősünk emlékét őrzi a szilágylompéti temetőben sírja is, melyen egy bibliai igevers olvasható: „Aki nekem szolgál, az engem kövessen, s ahol én vagyok, ott lesz a szolgálóm is.” (János Evangéliuma 12,26)

Jegyzetek

1 Szabó Zsolt (szerk.): *Szilágyügyi magyarok*, Kriterion Kiadó, Bukarest, 1999.

2 *Gyertyaláng*, 2011. januári szám. *Emlékezés egy hű szolgára* – Szőnyi Levente, akkori esperes írása.

3 Uo.

4 *Gyertyaláng*, 2010. májusi szám. *Az én hitem* – Péli Sándor ny. lelkipásztor írása.

5 *Szilágyügyi Református Naptár*, 2010. *Miért engedi Isten...?* – Péli Sándor ny. lelkipásztor írása.

6 *Szilágyügyi Református Naptár*, 2009. *Van-e földi boldogság?* – Péli Sándor ny. lelkipásztor írása.

7 *Szilágyügyi Református Naptár*, 2009. *Van-e igazi jóság?* – Péli Sándor ny. lelkipásztor írása.

Egyéb felhasznált források:

Horváth József történelemtanár közlése
Székely Csaba földrajztanár közlése
Szőnyi Levente lelkipásztor közlése
Péli Ella, hősünk feleségének közlése
A Szilágylompéti Református Egyházközség Facebook-oldala
A Szilágylompéti Ady Endre Általános Iskola Facebook-oldala

Az írás készültekor, 2022-ben Bai Ágota 7., Beseda Nora-Izabela, Székely Anikó, Tóth Máté 8. osztályos tanulók voltak a Sarmasági 1-es Számú Szakképző Líceumban. Jelenleg Bai Ágota ugyanott folytatja tanulmányait, Beseda Nora-Izabela, Székely Anikó a zilahi Silvania Főgimnáziumban, Tóth Máté pedig a zilahi Gheorghe Șincai Pedagógiai Líceumban tanul. Irányító és projektvezető: Bóné Edina Katalin zenetanár.

